

## שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל

הקדמה

א. המקורות ברמב"ם

1. הכל מעלין לארץ ישראל - מצות העלייה לארץ
2. הלכות נוספות הנובעות ממצות ישוב ארץ ישראל
3. מצות קידוש החודש
4. הרמב"ם עלה לארץ ישראל למרות הסכנות בדרכים ונקבר בה
5. דברי אגדה בשבח ארץ ישראל
- ב. מדוע השמיט הרמב"ם מצווה זו?
- ג. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה אלא שנמנתה עם מצווה אחרת
  1. נכללה במצות החרמת שבעה עממין
  2. נכללה במצות מינוי מלך
  3. נכללה בברכת הארץ שבברכת המזון
  4. נכללה במצות קידוש החודש
  5. נכללה בלאו שלא לשוב למצרים
  6. נכללה בלאו "לא תסגיר עבד אל אדניו"
  7. נכללה ב"קדושים תהיו"
- ד. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה אך לא נמנתה על פי השורשים
  1. מצווה כללית (שורש ד)
  2. לאו בפירוש איתמר אלא מכללא (שורש ב)
  3. "שאינן ראוי למנות טעם המצווה ותכליתה" (שורש ה)
  4. הכשר מצווה (שורש י)
- ה. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה קיומית
  - ו. ישיבת ארץ ישראל נלמדת מהאבות ולא ממשה רבנו
  - ז. מצות ישיבת ארץ ישראל היא מדרבנן
  - ח. ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה
  - ט. סיכום
  - י. נספח - תשובת הגר"נ גולדברג - נכללה ב"והלכת בדרכיו"

### הקדמה

מהי שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל? האם לדעתו היא מצות עשה מהתורה, או רק מצווה מדרבנן, או אולי אינה מצווה כלל?

כדי להבין את שיטתו עלינו לברר תחילה את המקורות המצויים בכל כתבי הרמב"ם ביחס לארץ ישראל. המקורות המצויים בידינו הם: פירוש המשניות, ספר המצוות, היד החזקה, שו"ת הרמב"ם, אגרותיו ועוד.

כפי שנראה להלן מתוך עיון במקורות אלה, הרמב"ם פסק להלכה בימינו את ההלכות הנמצאות בחז"ל והקשורות למצות ישיבת ויישוב ארץ ישראל. הוא הביא גם מאמרי חז"ל באגדה, העוסקים בשבחה ובמעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל, ואף עלה בעצמו לארץ ישראל וגר בה כשנה. מאידך, הרמב"ם לא הביא את מצות הישיבה בארץ ישראל לא בספר המצוות ולא ביד החזקה. ונשאלת השאלה, מדוע לא מנה את מצות ישיבת ארץ ישראל בספרי הלכה אלו?

שאלה זו נידונה על ידי ראשונים ואחרונים, ובפרק זה נברר אותה בע"ה.

### א. המקורות ברמב"ם

#### 1. הכל מעלין לארץ ישראל - מצות העלייה לארץ והדירה בה

בהלכות מלכים (פ"ה ה"ט) פסק הרמב"ם<sup>1</sup>:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן הגויים, ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור...

ובהמשך (ה"ב):

לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גויים, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל.

בהלכות אישות (פ"ג ה"כ) פסק:

אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה - תצא בלא כתובה. אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה - יוציא ויתן כתובה. והוא הדין לכל מקום מארץ ישראל עם ירושלים, שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין משם, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין משם.

ובהלכות עבדים (פ"ח ה"ט) פסק בצורה מפורשת:

עבד<sup>2</sup> שאמר לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלהו לשם. רצה האדון לצאת לחוץ לארץ, אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה. ודין זה בכל זמן, אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים.

1. נוסחת ההלכות ביד החזקה היא על פי רמב"ם מהדורת פרנקל.

2. המושג "עבד" ברמב"ם, כוונתו לעבד כנעני. לפיכך, גם עבד כנעני כופה את רבו לעלות עמו לארץ ישראל. כך הסביר הראב"ד המובא בר"ן על הר"ף בכתובות סה, ב בדפי הר"ף, וכן כתב הפני יהושע שם.

ראינו כי בהלכות עבדים ציין הרמב"ם במפורש כי דין זה נהוג "בכל זמן, אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים"<sup>3</sup>. דברי הרמב"ם הובאו כלשונם על ידי מרן בשו"ע (יו"ד סימן רסז, פד) וכתב עליהם הגר"א (ס"ק קסא): "ממה שכתוב ת"ר לעולם ידור וכו'. והיינו בזמן הזה, ודלא כר' חיים בתוספות שם ד"ה הוא אומר וכו'" (ביאור דבריו: מקור דברי הרמב"ם הם במסכת כתובות (ק, ב) - "תנו רבנן לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל...") - ומדובר בזמן הזה. הדגשת הרמב"ם "ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים" היא כדי להוציא משיטת רבנו חיים כהן<sup>4</sup>, הסובר "דעכשיו אינו מצווה לדור בארץ ישראל". מבואר שהגר"א הבין בדעת הרמב"ם שיש מצווה לדור בארץ ישראל גם בימינו<sup>5</sup>.

הרב שלום הכהן שלולאל (שו"ת נוח שלום, סימן ז)<sup>6</sup> כתב על דברי הרמב"ם בהלכות אישות (אשר הובאו לעיל) - "פשוט שדבריו אמורים לזמן הזה". והוסיף: "ומדקאמר [הרמב"ם] 'כופין', משמע שיש מצווה בדירת ארץ ישראל ונוהגת, ודלא כתוספות". הוא הביא ראיה מדברי הרשב"ש (שו"ת, סימן ב, ירושלים תשמ"ו), שחידש שגם העלייה

3. האחרונים הקשו: מדוע כתב הרמב"ם את דבריו בהלכות עבדים ולא בהלכות אישות? הגר"ח פלאגי (בשו"ת נשמת כל חי, יו"ד סימן מט, עמ' רא) הסביר, שדין עבד הכופה את רבו נלמד מתחילת המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל - הכל לאתווי עבדים", ולכן הוא קודם לכפיית האיש את האשה ואשה את בעלה. [בהסבר שני כתב, שלגבי עבד כנעני היה מקום לומר שכאשר ארץ ישראל ביד האומות אין נהוג הדין שעבד כופה את רבו לעלות לארץ ישראל, קמ"ל שנוהג. הסבר זה צ"ע, כי בסוגיה משמע שדין זה נאמר אחר החורבן, כשארץ ישראל היתה ביד האומות. ממילא דין המשנה הוא לכתחילה.] נלענ"ד להוסיף, שאמנם עבד כנעני חייב במצוות כאשה אבל קיים הבדל בינו לבין אשה. אשה - אף על פי ש"רשות אחרים (בעלה) עליה" (קידושין ל, ב) יש לה מעמד קנייני עצמאי, ויש לה רכוש השייך רק לה, כגון, כשנתנו לה מתנה על מנת שאין לבעלה רשות בה (קידושין כג, ב), או כשנתן הבעל לאשה מתנה, שאז קנתה האשה ואין הבעל אוכל מן הפירות (בבא בתרא נא, ב). לעומתה, עבד כנעני אין לו מעמד עצמאי, ורכושו שייך לאדונו: "כל מה שקנה עבד קנה רבו". מסיבה זו, כתב זאת הרמב"ם בהלכות עבדים ולא בהלכות אישות, ללמד שאפילו עבד כנעני, שאין לו מעמד קנייני עצמאי, כופה את אדונו לעלות עמו לארץ ישראל בזמן הזה. הרב צבי הופמן (שו"ת שדה יצחק, ירושלים תשל"ב, סימן א סעיף ה עמ' ה) הסביר שהיה מקום לומר שעליית עבדים כנענים אינה בגלל עצם הישיבה בארץ, שהרי אינם בני אברהם יצחק ויעקב, וכיוון שכל חיובם הוא כדי להכניס את עצמם בחיוב מצוות התלויות בארץ, בזמן הזה שהארץ ביד גויים - ודעת הרמב"ם (הלכות תרומות פ"א ה"ו) היא שתרומות ומעשרות מדרבנן - יכולנו לחשוב שלא יהיה חיוב לעבדים לעלות. מלמדנו הרמב"ם שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה גם כשאין אפשרות לקיים את המצוות התלויות בארץ, ועבדים חייבים במצווה זו כנשים.

4. כתובות קי, ב תוס' ד"ה הוא אומר לעלות.

5. כך גם הבינו בדעת הרמב"ם הרב חיים שבתאי (מהרח"ש), שו"ת תורת חיים, שאלוניקי תפ"ב, ח"ג סימן מא; הרב חיים פלאגי, שו"ת נשמת כל חי, יו"ד סימן מט, עמ' רא; הרב שאול יוסף נתנזון, שו"ת שואל ומשיב, ח"א סימן קנא דף לג, ב; האדמ"ר ר' חיים ישראל מפילוב (נכד האדמ"ר מקוצק, ספר שלום ירושלים, עמ' 18) - "ואם בעבדים הדין גם בזמן הזה מכל שכן בישראל, דבעבדים אינו אלא מכח ריבויא. פרשנות אחרת בדברי הגר"א ראה: הרב משה צווייג, שו"ת אהל משה ח"ב, סימן כג אות ז, ובשולי היריעה שם עמוד סב; הרב ז"נ גולדברג, בתוך ספר ארץ הצבי לרב צ' שוויגר, בני ברק תשנ"ו, עמ' טז, ואכמ"ל.

6. וכן כתב הרב דוד עראמה, על הרמב"ם הנ"ל - כיוון שלא חילק הרמב"ם וכתב שבזמן הזה אין כופין, נראה דלא סבירא ליה כרבנו חיים.

לארץ ישראל מצווה (ולא הישיבה בלבד) - מכך שכופין לעלות לארץ ישראל, ושכך פסק הרמב"ם. ומכאן מבואר שהכפייה לעלות נוהגת בכל הדורות, וממילא ישנה מצווה לדור בארץ ישראל גם בזמן הזה.

גם בשו"ת הרמב"ם<sup>7</sup> מוכח שדעתו היא שדין "הכל מעליך" נוהג בימינו. ראשי הקהל באלכסנדריה שאלו את הרמב"ם בדבר סכסוך שאירע בין בעל לאישתו. איש אחד לימד את הבעל, שאם יטען שהוא רוצה לעלות לארץ ישראל ואשתו לא תסכים - היא תצא בלא כתובה. ואכן טען הבעל בבית דין שהוא רוצה לעלות לארץ ישראל. חכמי אלכסנדריה פסקו: "אם לא יהיה בדרך סכנה או דבר מעכב ההליכה - מחויבת האשה בהליכה לארץ ישראל והדירה שם, ואם לאו - תצא בלא כתובתה". חרה הדבר לראשי הקהל, ופנו לרמב"ם - "מכאן ואילך כל מי שישנא אשתו וירצה לגרשה מבלי כתובתה יעליל עליה את הטענה הזאת, ויהיה זה סיבה לגרש רוב הנשים מבעליהן?" הרמב"ם ענה להם:

המפורסם אצלנו, אשר ראינו בתי דינים דנין בו במערב כך הוא, שמחרימים בשם על כל מי שעושה בדרך עלילה על אישתו, שלא לעשותו זולתי ללכת להתברך בארץ ישראל, לא זולת זה, ויענה הבעל אמן, ואז יכריחו האשה ללכת עמו או תצא מבלי כתובה, ככה ראינו אותן עושים. אומנם מה שאני רואה, ובו אני מודה, הוא זה אשר אומר לך, ובו ראוי להורות כל מי שיודע ביאור אומרו "צדק צדק תרדוף", וביאור אומרו "לא תשא שמע שוא", ומה שיוצא מדבריהם - "אין לדין אלא מה שעיניו רואות" - הוא כך: אי זה איש ביקש לעלות לארץ ישראל, והוא מוחזק בכשרות, ולא היה בינו ובין אישתו מריבה בשום פנים, אז נחייב אישתו לעלות עימו לארץ ישראל. ואם יחסר אחד מהתנאים הללו, אין לדון עליה לעלות עמו. ואמנם השועל הקטן המלמד את הטענה הזאת והדומה לה, הוא מחזיק ידי עוברי עבירה ומשית יד עם רשע, וזה כי כל מי שמבקש עלילות להפטר מחיובו אשר נתחייב בו, כמו כובש שכר שכיר, והוא העושק כמו הגזלן.

מבואר שהרמב"ם פסק שהאיש כופה את אשתו גם בזמן הזה.

7. מהדורת בלאו סימן שסה, מהדורת פריימן סימן קפ, מהדורת מקיצי נרדמים, ירושלים תש"כ, עמ' 640, אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, מעלה אדומים תשמ"ז, ח"ב עמ' תריח-תריט.

## 2. הלכות נוספות הנובעות ממצות יישוב ארץ ישראל

הרמב"ם פסק את ההלכות שנאמרו בחז"ל משום יישוב ארץ ישראל. להלן רשימה חלקית:

הלוקח בית בארץ ישראל מן הנכרי - מותר לו לומר לנכרי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לנכרי בשבת אסורה מדבריהם, ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר הזה, וכן הלוקח בית מהם בסוריא, שסוריא כארץ ישראל לדבר זה (הלכות שבת פ"ו ה"א).

מי שלקח עיר בארץ ישראל, כופין אותו בית דין ליקח לו דרך מד' רוחותיה, משום יישוב ארץ ישראל (הלכות שכנים פ"ו ה"ב).

שטף נהר את זיתיו ושתלם בתוך שדה חבריו, ואמר הלה: זיתי אני נוטל - אין שומעין לו, משום יישוב הארץ, אלא יעמדו במקומן (הלכות שכנים פ"ד ה"י).

ראה עוד: הלכות נזקי ממון פ"ה ה"ב, הלכות עדות פ"י ה"ד, הלכות מזוזה פ"ה ה"י, הלכות שמיטה ויובל פ"ג ה"ד-ו. הלכות ע"ז פ"ד ה"ד. הלכות טומאת מת פ"ח ה"ט. הלכות איסורי המזבח פ"ז ה"ג.

## 3. מצות קידוש החודש

שיטת הרמב"ם במצות קידוש החודש ועיבור השנה (ספר המצוות מ"ע קנג) היא יחודית. לדעתו בזמן שקידשו על פי הראיה (עדות העדים) התנאים לקיום המצווה הם: "מצווה זו לא יעשנה לעולם אלא בית דין הגדול דווקא, ובארץ ישראל דווקא"<sup>8</sup>. כלומר, בית דין הגדול, או בית דין סמוכים שנתנו להם הסנהדרין רשות, ובארץ ישראל בלבד; ומאז שבטל בית דין הגדול ובטלו סנהדרין סמוכים, אנו מקדשים על פי החשבון (הלוח האסטרונומי). זו לשונו בספר המצוות:

ודע, שהחשבון הזה שאנו מחשבים היום ויודעים בו ראשי החדשים והמועדים, אין מותר לעשותו אלא בארץ ישראל דווקא, זולתי בשעת הדוחק ובהעדר חכמים מארץ ישראל אז מותר לבית דין הסמוך בארץ ישראל לעבר שנים ולקבוע חדשים בחוצה לארץ, כדרך שעשה רבי עקיבא... ויש כאן יסוד גדול מיסודות האמונה... והוא, זה שאנו מחשבים היום בחוצה לארץ בסדר העיבור שבידינו ואומרים שהיום הזה ראש חדש והיום הזה חג, לא בגלל חשבוננו אנו עושים אותו חג בשום אופן, אלא מפני שבית דין שבארץ ישראל כבר קבעו יום זה חג או ראש חודש, ובאמירתם הם שהיום ראש חדש או

8. ראה עוד: הלכות קידוש החודש פ"א ה"ח ופ"ה ה"ג, והרמב"ן בספר המצוות מ"ע קעג חולק ואכמ"ל.

שהיום חג, הוא נעשה חג או ראש חדש. בין שהיתה פעולתם זו על פי החשבון או הראייה... ואין אנו עושין היום חשבון (בחו"ל), אלא כדי שנדע את היום שקבעו בו בני ארץ ישראל, כיוון שבסדר זה עצמו מחשבים וקובעים היום לא בראיה, ועל קביעתם אנו סומכים - לא על חשבוננו. ואין חשבוננו אלא לגלויי מלתא, והבן זה היטב.

כלומר, חלות קיום מצות קידוש החודש נעשית רק בארץ ישראל ולא בחו"ל, וקידוש החודש הנעשה בחו"ל הוא "לגלויי מלתא בלבד" - לפרסם ולהודיע לציבור מתי חל ראש חודש<sup>9</sup>.

הרמב"ם מוסיף:

והנני מוסיף לך בו ביאור. אילו הנחנו, למשל, שבני ארץ ישראל ייעדרו מארץ ישראל - חלילה לאל מלעשות זאת, לפי שכבר הבטיח שלא ימחה ולא ישרש<sup>10</sup> את שארית האומה לגמרי - [ואילו הנחנו ש]לא יהיה שם בית דין, ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ ישראל - הרי חשבוננו זה לא היה מועיל לנו כלל בשום אופן.

לכאורה יש קושי בדבריו של הרמב"ם - היכן הבטיחנו ה' הבטחה זו? ועוד, שלא הבטיחנו רק שלא נאבד לגמרי, אבל שלא נאבד מארץ ישראל - זאת לא הבטיחנו כלל. אדרבה, הוזהרנו בתורה שאם לא נשמע לדברי ה', נלך לגולה, והארץ תיעזב מהם לגמרי<sup>11</sup>! וצ"ע.

בספר אם הבנים שמחה<sup>12</sup> הביא מגדולי האחרונים, כגון: החתם סופר (שו"ת, או"ח סימן רג), החיד"א (שו"ת יוסף אומץ, סימן יט) והשד"ח (מהדורת בית הסופר, ח"ו אסיפת

9. דברינו כאן הם לפי הסבר המשך חכמה, שמות יב, א ד"ה החודש הזה; שו"ת מהרלב"ח סימן קמו בסופו ושו"ת נפש חיה, סימן א. החתם סופר (שו"ת, או"ח סימן רג, י"ד סימן רלד) הבין אחרת בדיעת הרמב"ם. תלמידו המהר"ם שיק, ספר המצוות עשה ד אות ד דחה את דבריו.

10. הנוסח שלפנינו הוא לפי ספר המצוות, מהדורת הרב י' קאפח ולפי תרגומו. במפרש על הרמב"ם (הלכות קדוש החודש פ"ה ה"ג) הגירסה: "לפי שהבטיחנו שלא תכלה זו האומה". בדפוס קושטא שנת ר"ע ובדפוסים הגירסה: "הוא הבטיח שלא ימחה אותה מכל וכל". זו גם הגירסה בספר המצוות, מהדורת הרב חיים העליר, ובאחרונים נוספים כגון ספר אם הבנים שמחה, פ"ג סעיף ח, עמ' קנב ועוד. הרב אביגדור בנצל פירש ש"אותות" פירושו זמן. כמו (בראשית א, יד) "והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים". לדעתו, כוונת הרמב"ם היא שהקב"ה הבטיח שלא ימחה את מועדי (זמני) ישראל. במכתב בכת"י אלי הוסיף, שהמקור להבטחה זו הוא הפסוק במגילת אסתר (ט, כח): "והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור... וזכרם לא יסוף מזרעם". אך הסבר זה אינו אפשרי לפי המקור הערבי ברמב"ם.

11. הרב ח"א וואקס, שו"ת נפש חיה, סימן א עמ' 5. הוא האריך בתירוץ קושיה זו. ראה עוד: הר"י רוז"ן - הרוגצ'ובר, צפנת פענח, הלכות קידוש החודש פ"ה ה"ג. תירוץ נוסף, ראה: ר' דוד הנשקה, "יסודו המשפטי של המושג אומה, בין הרמב"ם לרמב"ן", שנתון המשפט העברי, כרך יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 189-191.

12. הרב י' טייכטל הי"ד, פרק שלישי, סעיף ח, מהדורת פרי הארץ תשמ"ג, עמ' קנא-קנו.

דינים מערכת א"י, עמ' 138), שלמדו מלשון זו של הרמב"ם שקיום התורה וקיום האומה הישראלית תלויים בישיבת ארץ ישראל. לדעתו (של בעל "אם הבנים שמחה") הסיבה היא, מפני שארץ ישראל היא מקור חיותם של ישראל, וכל חיי העם הישראלי קשורים בה, ולכן חסרונם של ישראל מארץ ישראל הוא כליון האומה. ובלשונו: "כי ארץ ישראל היא לב האומה... וכבר כתב החכם צבי בתשובה (סימן עד) דבלא לב אי אפשר לשום בריה לחיות. וממילא, כשלא יהיו יהודים בארץ ישראל הוי כניטל הלב ובטלה החיות"<sup>13</sup>.

מכל מקום, מדבריו של הרמב"ם אנו יכולים ללמוד יסודות שונים כגון, שההגדרה ההלכתית של המושג "ציבור" בישראל, קיימת רק בארץ ישראל. יסוד הלכתי זה הודגש על ידו במקומות נוספים - "אלה אשר במקום הזה הם כל ישראל"<sup>14</sup>.

כמו כן, דברי הרמב"ם הללו מבטאים בצורה ברורה את רציפות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז שבטלה הסמיכה. לדעת הרמב"ם, לאורך כל תקופת הגלות חייבים היו להיות בארץ ישראל לפחות מנין יהודים, כדי לקיים את מצות קידוש החודש, וממילא את האומה והתורה, כנזכר לעיל.

החתם סופר (שו"ת, או"ח סימן רג) למד, שלדעת הרמב"ם "לא נפחתה קדושתה (של ארץ ישראל) ולא תליא כלל בקיום המצוות, אלא הארץ עצמה קדושה, וירושלים קדושה עוד יותר". לכן מוטלת חובה על בני חוץ לארץ להחזיק ולתמוך את יושבי ארץ ישראל, בגלל קיום האומה וקיום התורה<sup>15</sup>.

13. נלענ"ד שהמקור בחז"ל ש"ארץ ישראל היא לב האומה" נמצא בתוספתא (עבודה זרה פ"ה ה"ב) - "כל המניח את ארץ ישראל ויוצא [לחור"ל] כאילו עובד עבודה זרה, דכתיב (ירמיהו לב, מא): 'ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי'. אינן עליה - אין נטועין לפני באמת', לא 'בכל ליבי' ולא 'בכל נפשי'".

14. פירוש המשניות הוריות פ"א מ"א, הלכות שגגות פ"ב מ"א, פירוש המשניות בכורות פ"ד מ"ג - "בני ארץ ישראל הם אשר נקראים קהל". עיין במאמרו של ר' דוד הנשקה, לעיל הערה 11, שהאריך ביסוד זה.

15. ראה עוד: הרב י' גרשוני (משפט המלוכה עמ' רכב) שהסביר על פי הרמב"ם הנ"ל, מדוע גם לשיטת הרמב"ם (לפי פרשנותו של המגילת אסתר) יש מצווה בחנוכת בית בארץ ישראל. הרב אהרן וואלקין (שו"ת זקן אהרן, ח"ב, או"ח סימן כו) חידש הלכה מדברי הרמב"ם והחתם סופר הנ"ל. אדם שיש לו שתי דירות בשני מקומות, בארץ ישראל ובחור"ל, ורגיל לדור בשניהם, דירת ארץ ישראל נחשבת לדירתו העיקרית ומבטלת את הכח והזכות של דירת חור"ל, מהטעם שכתבו הרמב"ם והחתם סופר, שלולא ישיבת ישראל בארץ ישראל תבטל חס ושלום התורה מישראל. הנפקא מינא תהיה בגיטין, נדר ושבועה. בגט צריכים לכתוב ולהזכיר רק את דירת ארץ ישראל ולא את דירת חור"ל (ראה עוד: תרומת הדשן, פסקים סימן קכד, שו"ע אהע"ז סימן קכח), והנודד או הנשבע על ביתו כוונתו לבית שבארץ ישראל.

הרב יונה דב בלומברג הוסיף<sup>16</sup> שהמעין והמדייק בדברי הרמב"ם יראה כי המילים "חלילה לאל לעשות זאת" עד "ולא ישרש שארית האומה לגמרי" הם מאמר מוסגר ואינם שייכים כלל לעצם העניין שמדבר עליו, וחסרונם לא היה משנה דבר. לדעתו, הרמב"ם כשהוציא מתחת ידו את המילים "ייעדרו מארץ ישראל" - נתרגש ונזדעזע ממשפט זה, והוסיף מייד את המאמר המוסגר "חלילה לאל לעשות זאת" וכו'.

הרב מ"צ נריה הסביר<sup>17</sup> שלפי הדברים הנ"ל מובן מדוע קבע הרמב"ם לעצמו את יום הגיעו להר הבית ומערת המכפלה כימי ששון ושמחה. ולכאורה יכולנו להקשות על כך, שהרי יום ראיית ירושלים בחורבנה הוא דווקא יום צום לרואה (נדיים יב, א)! ואמנם נאמרו הדברים רק ביחס ליום הראייה בעצמו, אך עדיין יכולנו לשאול מה עושה שמחה זו בו ביום בשנים שאחר כך? אלא נראה שיום זה יש בו שני צדדים. מצד אחד - האבלות הישנה וצער החורבן, ומצד שני - העובדה שיהודים מגיעים לירושלים למרות הסכנות, בשורת גאולה יש בזה, וזה מקור השמחה.

#### 4. הרמב"ם עלה לארץ ישראל למרות הסכנות בדרכים ונקבר בה

משפחת ר' מימון, והרמב"ם בתוכם, עלו לארץ ישראל מצפון אפריקה, מהעיר פאס שבמרוקו, והתכוונו לגור בארץ ישראל<sup>18</sup>. באותו זמן שלטו המוסלמים בארץ ישראל. הימים היו ימים קשים, כיוון שאז פרצה מלחמה כבדה בין הסלג'וקים בסוריא לבין ממלכת מצרים שבראשה עמד צלאח א'דין. ארץ ישראל, לפי מצבה הגיאוגרפי, עמדה בין שני מחנות הלוחמים והיתה נתונה לסכנות מאת שני הצדדים הלוחמים כאחד. בשעה קשה זאת עלתה משפחת ר' מימון לארץ ישראל. על פרשת מסע זו נשארה לנו רשימה שרשם הרמב"ם לר' יפת הדיין, ובה הוא מתאר את עלייתו לארץ ישראל ואת תלאותיו בדרכו לעכו ומשם לירושלים. להלן תיאור המסע כפי שכתבו הרמב"ם<sup>19</sup>:

16. קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, וילנא תרנ"ח עמ' קג, מהדורת אור עציון תשנ"ט, עמ' סה הערה לג. הובא באם הבנים שמחה הנ"ל.

17. בשובנו לירושלים, ת"א תשל"ז, עמ' נו.

18. נראה שאחת הסיבות לעלייתו הם דבריו באגרת השמד (מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' נז): "שילך לארץ ישראל לשכון שם, ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד".

19. רשימה זו נמצאה בכתב יד בסוף פירוש הרמב"ם לתלמוד במסכת ראש השנה, ונתפרסמה על ידי הרב א' אזכרי (ספר חרדים, ירושלים תשל"ב, מצוות תשובה, פרק ג' עמ' 200). היו שעורערו על מהימנותה של תעודה זו. ראה בהערה הבאה. הרב י' שילת (אגרות הרמב"ם, עמ' כ) טען, שהרמב"ם ומשפחתו ברחו מהעיר פאס שבמרוקו בשנת ד'תתקכ"ה דרך הים לארץ ישראל. הם ירדו בחוף עכו ושהו בה חודשים אחדים. בראשית שנת ד'תתקכ"ו ביקרו בירושלים וחברון, ולפני סוף שנת ד'תתקכ"ו עברו למצרים, ובה גרו עד סוף ימיהם.



בליל אחד בשבת, בארבעה ימים לירח אייר, נכנסתי לים. וביום שבת, עשירי לאייר, עמד עלינו נחשול שבים לטבענו, והיה זעף גדול בים, ונדרתי עלי ששני הימים האלה אצום בהן ואנהוג בהם תענית צבור שלם, אני ואנשי ביתי וכל הנלוים עלי, ואצוה על בני להעשות כן עד סוף הדורות שיצאו מאתם, ויתנו צדקה כפי כוחם. ומנדרתי, שאהא אני יושב לבדי בעשירי באייר, לא אראה אדם אלא מתפלל וקורא כל היום ביני לבין עצמי, וכשם שלא מצאתי בים אותו היום אלא הקדוש ברוך הוא, כך לא אראה אדם ולא אשב עמו אלא אם כן נאנסתי.

וליל אחד בשבת, שלשת ימים לירח סיון, יצאתי מן הים בשלום, ובאנו לעכו, ונצלתני מן השמד, והגענו לארץ ישראל. ויום זה נדרתי שיהא יום ששון ושמחה ומשתה ומתנות לאביונים, אני וביתי עד סוף כל הדורות. וביום שלישי בשבת, ארבעה ימים לירח מרחשון, שנת שש ועשרים ליצירה, יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו, ביום חמישי, ששה ימים לירח מרחשון. ובאחד בשבת, תשעה בחודש, יצאתי מירושלים לחברון לנשק קברי אבותי במערה, ואותו יום עמדתני במערה והתפללתי, שבח לא-ל ית', על הכל. ושני הימים האלו, שהם שישי ותשיעי במרחשון, נדרתי שיהיו לי כמו יום טוב ותפילה ושמחה בה' ואכילה ושתיה<sup>20</sup>.

20. תעודה זו נמצאה בסוף פירוש הרמב"ם לתלמוד למסכת ראש השנה, והועתקה על ידי ר' שמואל ב"ר אברהם שקייל, שפעל בעכו הצלבנית קודם לנפילתה בידי המוסלמים בשנת ה'נ"א (1291). פירוש הרמב"ם למסכת ראש השנה נתפרסם לראשונה על ידי יחיאל בריל, ב"הלבנון" תרכ"ה, בהמשכים, גליונות ג-כג. התעודה עצמה נדפסה לראשונה ב"יין הלבנון", פריס תרכ"ו, עמ' 1, על פי שני כתבי יד. האחד קדום למדי, כתב יד פאריס 336 והשני מאוחר לו בהרבה. לאחרונה נדפסה על ידי הרב מ"ל זק"ש, קובץ חידושי הרמב"ם לתלמוד, ירושלים תשכ"ג, עמ' נח-ס; אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, מעלה אדומים תשמ"ז, ח"א עמ' רכד-רכז. בסופו של כתב היד למסכת ראש השנה מצויה הודעה זו: "...הועתק הספר במדינת הים, העתיקו הנעלה ר' שמואל ב"ר אברהם שקייל בעכו, מכתבת הרב רבינו משה מאור הגולה ז"ל". אח"כ מובא תיאור נסיעתו של הרמב"ם לארץ ישראל, שבסיומה נכתב: "וגם זה מצא בסוף הספר מכתבת הרב ולשונו". ומסיים "עד כאן העתיק מכתבת אצבע איש האלוקים רבנו משה ז"ל". אחרי רשימה זו ממשיך הסופר וכותב: "זוה העתיק מכתבת אדוננו הנגיד רבינו דוד נין רבינו משה ז"ל", ומביא רשימה של תאריכי לידה ופטירה של אבותיו ובני משפחתו ובתוכם של הרמב"ם, רבי אברהם בנו ורבי דוד נכדו". מייד עם פרסומו קמו עליו עוררין, והיו שטענו ש"כתב היד הזה הוא בודאי אינו מהרמב"ם". טיעון זה קיבל חיזוק נוסף אחרי שר' אהרן פרימאן, מגדולי הביבליוגרפים בזמן האחרון, החליט בקונטרס המפרש השלם (ספר היובל לגינצבורג, החלק העברי ניו יורק תש"ו, עמ' שלח) שפירוש זה "מיוחס לו בטעות" והכניסו לסידרת הקטלוגים "המיוחסים לרמב"ם". סיכום טענות המתנגדים ליחוס הפירוש לרמב"ם ראה: צ"ה יפה, בתוך: צ' גרץ - שפ"ר, דברי ימי ישראל, ח"ה, עמ' 401. הרב מ"מ כשר (ספר הרמב"ם והמכילתא דרשב"י, נספחות פ"ג עמ' רכט-רלב) טען שספר זה הוא ליקוט מפירושי הראשונים של איזה מפרש קדמון שהכניס בו גם קטעים מפירוש הרמב"ם, אך אין הוא שולל שפיסקא זו אינה מהרמב"ם. מאידך, הרב שאול ליברמן (מבוא להלכות הירושלמי לרמב"ם, ניו יורק תש"ח, עמ' יב-יג) דחה את טענות המעוררים והוכיח

ממקור זה אין הוכחה שהרמב"ם עלה לארץ ישראל כדי לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל, כיוון שהוא רומז למניע שגרים לו לעלות - "ונצלתי מן השמד". כוונתו, לשמד בארצות האיסלם<sup>21</sup> שהיה גם במרוקו, מקום מגוריו. הרמב"ם העריך שבארץ ישראל אין סכנת שמד, הערכה שהתבררה כנכונה, ולכן עלה לארץ.

למרות זאת, מרשימה קצרה זו שבה מבהיקה כל מילה כמרגלית טובה, אנו לומדים גם על רגש האהבה והמקום המרכזי שתפסה ארץ ישראל בעולמו הנפשי והרוחני של הרמב"ם, כשקבע את הימים שבהם הגיע לירושלים (הר הבית) ולחברון (מערת המכפלה) כימי ששון ושמחה.

הרמב"ם עלה לירושלים, התפלל במקום המקדש<sup>22</sup> ואח"כ נסע לחברון להתפלל במערת המכפלה<sup>23</sup>. במסע זה בארץ ישראל, מבואר שהרמב"ם לא חשש מסכנות הדרכים שהיו מצויות בתקופתו, ולא נרתע מלעלות לארץ ישראל, לגור בה ולהתהלך בה (בנושא זה עיין עוד בפרק "סכנת דרכים בעלייה לארץ ישראל").

הרמב"ם ומשפחתו גרו בארץ ישראל כשנה, ונאלצו לעזובה ולרדת למצרים. מדוע עזבו את הארץ?

לדעת הרב י' שילת (שם, ח"א עמ' רכח) חברו כאן כל שלשת הגורמים המתירים לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ (הלכות מלכים פ"ה ה"ט): ללמוד תורה, לישא אישה ולסחורה. הסיבה הראשונה, ללמוד תורה - הרמב"ם לא מצא בארץ ישראל של אותם

שפירוש זה הוא של הרמב"ם. ראיות נוספות ראה: א' קופפר, "השלמה לפירוש משה בן מימון למסכת ראש השנה", סיני נה (תשכ"ד), עמ' רל-רלב; הנ"ל, סיני נט (תשכ"ו), עמ' רצ; י' תא שמע, "יצירתו הספרותית של רבנו יוסף הלוי אבן מיגש", קרית ספר, מו (תשל"א), עמ' 139; הנ"ל, "פירוש הרמב"ם לתלמוד - חידה ודרך פתרונה", שנתון המשפט העברי יד (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 299-305; אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' רכד-רכז. גם המהדירים של פירוש הרמב"ם למסכת ראש השנה (הרב שמריהו שולמן, במבוא למהדורה זו, ניו יורק תשי"ח, עמ' י-יז; הרב יהודה ליב זק"ש, במבוא לחידושי הרמב"ם לתלמוד, ירושלים תשכ"ג) היה ברור שפירוש זה הוא של הרמב"ם.

21. על השמד, ראה באיגרת השמד, אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב שילת ח"א, עמ' כה-נט.
22. האם נכנס הרמב"ם להתפלל במקום המקדש, והרי פסק שאסור להיכנס לפניו מן ההייל אף בזמן הזה? הרב י' שילת (שם) הסביר, שהכוונה בביטוי "לבית הגדול והקדוש" - להר הבית בכללו, במקום שמחוץ לחיל (הלכות ביאת המקדש פ"ג ה"ה). על כל פנים הביטוי "לבית הגדול והקדוש" אינו כמשמעו ממש, כיוון שאין בית. ראה עוד שם, עמ' רכו.
23. על שהותו של הרמב"ם בארץ ישראל, ידוע לנו מדבריו במקומות נוספים. בפירושו למשנה, מסכת סוטה (פ"ב מ"ד) כתב: "ולפיכך ראיתי אותם בארץ ישראל מרחיקין כתיבת ספרי תורות במי עפצא וקלקנתוס, אלא כותבין בדיו...". במסכת בכורות (פ"ד מ"ד) כתב: "וכבר ראיתי בארץ ישראל אנשים נקראים חברים...". גם במקורות נוספים מזכיר את המציאות בארץ ישראל כמי שראה אותה בעיניו, או היה מודע לה היטב. עיין למשל בפירוש המשניות למסכת פרה (פ"ג מ"ט), עירובין (פ"ז מ"ד), סוטה (פ"ט מ"ג), כלים (פכ"ד מט"ז) ועוד. באופן דומה כותב הרמב"ם גם באגרתו למר יוסף אבן גאב"ר (אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' תיב): "והוא דין התלמוד, ועליו מצינו בני ארץ ישראל כולם בעת שהיינו ביניהם". ועיין גם שם, ח"ב עמ' תקד.

הימים חברה ואקלים רוחני שיתאימו להמשך התפתחותו התורנית. הסיבה השניה, **לישא אשה** - הרמב"ם היה אז רווק כבן שלושים ולא מצא אשה המתאימה לו בקהילות הדלות שהיו אז בארץ ישראל. הסיבה השלישית, **לסחורה** - הפרנסה לא היתה מצויה ומשפחת הרמב"ם לא מצאה מחייה לנפשה<sup>24</sup>.

הרב י"ל מימון (ספר רבי משה בן מימון, ירושלים תש"ך, עמ' נג-נו) טען, כי היישוב היהודי בארץ ישראל התפרנס ברובו מכספי תמיכה שקיבל מחו"ל ובעיקר מ"נגידים" במצרים הסמוכה. הרמב"ם התנגד לכך בחריפות וראה בכך חילול ה'. בספריו קרא תגר על המשתמשים בכתרה של תורה ומתפרנסים מן הצדקה (פירוש המשניות אבות פ"ד ה"ה; הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"י). משום כך לא יכל הרמב"ם להשאיר בארץ ישראל, לעשות דברי עצמו פלסטר ולצפות לקבל תמיכה בזכות תורתו. באין ברירה ירד עם אחיו ר' דוד להתיישב במצרים.

לדעת הרב י' קאפח (בפירושו להלכות מלכים פ"ה ה"ז), בהיותו בארץ ישראל הגיעו לרמב"ם שמועות שהקראים משתלטים על יהודי מצרים, רבים מהיהודים נהגו כקראים ואף נשיא הקהילה היה קראי. מצב היהודים והיהדות היה גרוע. הרמב"ם נשא קל וחומר: ומה כדי ללמוד תורה מותר לצאת לחו"ל, כל שכן כדי להקים עולה של תורה ולהחזיר את היהודים אל יהדותם. פעולותיו ותקנותיו במצרים מוכיחות את כוונתו. מתחילה נראה שלא ירד להשתקע, אך בהמשך, כשראה שאינו יכול לעזוב בגלל פעולותיהם של הקראים, נשאר שם בתקווה שיוכל לחזור לארץ ישראל.

לדעת ערוך השולחן<sup>25</sup>, הרמב"ם ברח למצרים "מפני מלשינים וישב שם לפרנסתו". הוא לא הביא מקור לדבריו.

מכל מקום, מאגרותיו וממקורות נוספים נראה כי קשתה על הרמב"ם הפרידה מארץ ישראל וכל ימיו זכר אותה בגעגועים (והצטער על מגוריו במצרים שהם באיסור). דוגמא לכך, היא עדותו של הכפתור ופרח<sup>26</sup>: "ושמעתי מפני הרב רבי שמואל ז"ל אחד מבני בניו של הרמב"ם, כשהרמב"ם ז"ל היה חותם שמו באגרת שלוחה, היה מסיים 'הכותב העובר בכל יום שלשה הלאוים, פלוני'".

24. הרב תם בן יחיא (שו"ת אהלי תם סימן סו) הסביר מדוע לא חזר הרמב"ם ממצרים לארץ ישראל - "אם בעד עסקו בלמוד שלא היה ספק בידו להתפרנס לפי כבודו בארץ ישראל ולעסוק בתורה. ואם למה שהיה אנוס כי נתוודע לרשות (היה הרופא של מלך מצרים) ולא היו מניחים אותו לחזור לארץ ישראל". וכן כתב הרדב"ז (הלכות מלכים פ"ה ה"ח) - "וי"ל דאנוס היה על פי המלכות, שהיה רופא למלך מצרים ולשרים".

25. ערוך השולחן העתיד, הלכות מלכים, סימן עד סעיף טו, עמ' עז.

26. פרק חמישי, מהדורת לונץ, עמ' סד, מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' פא.

היו שערערו על עדותו של הכפתור ופרח, וכתבו "ולבבינו יתחמץ על עדות זה יען בידינו כמה אגרות שר"ת להרמב"ם ולא מצאנו חתימה כזאת"<sup>27</sup>. הרב דוד חזן, ראב"ד במצרים התבטא<sup>28</sup> "ואין להאמין... דהא ודאי בדותא היא".

מאידך, למרות הקושי שיש בטענה זו, "לא מצאנו" אינה ראייה מכרעת, ואינה יכולה לסתור עדות ממשפחתו של הרמב"ם. מה עוד, שלמחבר ספר כפתור ופרח היתה גישה לכתבי היד של הרמב"ם<sup>29</sup>. מכל מקום יתכן לומר, שבשנותיו הראשונות לישיבתו במצרים חתם כך, וחתמתו "משה ב"ר מימון" היתה בתקופה מאוחרת יותר.

לפני מותו ציוה הרמב"ם שיקברו אותו בטבריה בארץ ישראל. ההיסטוריוגרף הערבי אלקיפטי כותב: "והקדים לבקש מיורשיו שישאווהו כאשר תצא רוחו אל ימת טבריה ויקברוהו שם, למה שיש בה מקברי בני ישראל וגדוליהם בתורה, ונעשה בו זה"<sup>30</sup>. ואכן, מקובל בידינו כי הרמב"ם קבור בטבריה<sup>31</sup>.

## 5. דברי אגדה בשבח ארץ ישראל

בהלכות מלכים (פ"ה ה"י"ב) הביא הרמב"ם את מאמרי חז"ל העוסקים בשבחה ובמעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל, כגון: "גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה", או "כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי עולם הבא, וכל הקבור בה נתכפר לו" ועוד.

27. הרב שמשון בלוך, שבילי עולם, ח"ב, ורשה תרנ"ב, דף יח, ב; הנוסע יעקב ספיר הלוי, אבן ספיר, תרכ"ו (1866), מאמר חקור דין סעיפים יא-יג, עמ' לא-לג. ראוי לציין שאכן באגרות הרמב"ם המצויות בידינו ובכתבי היד שנתגלו בגניזה שבקהיר, לא נמצאת החתימה "העובר בכל יום בשלשה לאויו". ראה עוד: יעב"ץ מהדורת לונץ עמ' תתיב, ובהגהות רצ"ה חן טוב שם; ביאורי הגר"פ פערלא על כפתור ופרח, ירושלים תשמ"ו, פרק ה סימן קי, עמ' קפה-קפו; מרגליות היס, סנהדרין כא, ב סעיף ה; שר"ת ציץ אליעזר, חלק יד סימן פז אות ה, ואכמ"ל.

28. ספר ישרי לב, אות יר"ד ישיבת מצרים, עמ' יז.

29. ראה לדוגמא: כפתור ופרח פרק יא (במהדורת לונץ עמ' רעו, במהדורת ביהמ"ד להלכה ח"ב, עמ' מד) - "ולרמב"ם ז"ל מצאתי בפירושו בכתב ידו במצרים". וראה תוספות יום טוב, שביעית פ"ו מ"א.

30. תרגום מתאריך אלחכמה, מהדורת ליפרט עמ' 319, מובא במהדורת הרב י' שילת שם ח"ב עמ' תקעח הערה 2.

31. ראה: הרב יחיאל היילפרין, סדר הדורות, ירושלים תשט"ז, אלף החמישי עמ' 206. הרב ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 70-73; מ' איש שלום, קברי אבות, ירושלים תש"ח, עמ' 192-194; ז' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 285-294.

דברים אלה ראויים לתשומת לב מיוחדת, הן מפאת האריכות, והן מבחינת הסיבות לבחירת מאמרי חז"ל אלה דווקא. זאת ועוד, אמנם דרכו של הרמב"ם במשנה תורה לסיים את ספריו בדברי אגדה, אך לא מצאנו שהביא באמצע הספר דברי דרוש ואגדה. לכן עלינו להניח שהרמב"ם ראה מקורות אלה כהלכות.

נראה שהרמב"ם בא ללמדנו כי חיבת הארץ היא מצווה, והמעשים שהביא על גדולי החכמים שהיו מנשקין את אבני ארץ ישראל ומתגלגלין בעפרה ועוד, הם ביטוי לחיבה זו. נראה עוד, שכשהביא דברים אלה בהלכות מלכים, קובץ ההלכות האחרון במשנה תורה, רצה להדגיש את עליונותה של ארץ ישראל גם בפסקי הלכה, וללמדנו שדבריו הם שיר מזמור לקדושת הארץ ולחשיבותה.

### **ב. מדוע השמיט הרמב"ם מצווה זו?**

ראינו שהרמב"ם פסק הלכות רבות הקשורות למצות ישיבת ויישוב ארץ ישראל בימינו, ואף עלה בעצמו לארץ. יש אם כן מקום לתמוה: מדוע לא מנה הרמב"ם מצווה זו בספר המצוות או ביד החזקה? האם ראה בה מצווה, אלא שלא מנאה מסיבה כלשהי, או שלא ראה בה מצווה כלל?

#### **בביאור דעת הרמב"ם נאמרו שלוש שיטות עקרוניות:**

1. ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה, אלא שהרמב"ם לא מנה אותה מאחת הסיבות דלהלן:

א. היא כלולה במצווה אחרת.

ב. בראש ספר המצוות הגדיר הרמב"ם ארבעה עשר "שורשים" (שהם כללים המגדירים איזה הלכה נמנית כמצווה ואיזה אינה נמנית, אף שיש לקיימה). לפי השורשים האלה יוצא שאין למנות את מצות ישיבת ארץ ישראל כמצות עשה, על אף חשיבותה.

ג. זוהי מצווה קיומית, שאינה נמנית.

ד. מצווה זו נאמרה לאבות ולא למשה רבינו.

2. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה מדרבנן.

3. ישיבת ארץ ישראל אינה מצות עשה.

בסעיפים הבאים נברר בע"ה כל אחת ואחת מן השיטות בהרחבה.

### ג. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה אלא שנמנתה עם מצווה אחרת

לדעת מפרשים רבים, סובר הרמב"ם שישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה מהתורה. כדוגמא לכך נביא רק שנים מאחרוני דורנו. החזון איש כותב באגרותיו (קובץ אגרות, ח"א אגרת קעה, עמ' קסב):

ומצות ארץ ישראל הוכרעה על ידי הרמב"ם והרמב"ן ושאר פוסקים. וידוע עד כמה שאף החפץ חיים זללה"ה לעלות.

נראה מדבריו שהבין כי גם הרמב"ם סובר שהיא מצות עשה, מכך שהקדים והשווה את הרמב"ם לרמב"ן. כך הבין גם הגרא"ם שך<sup>32</sup>:

אין ספק שיישוב ארץ ישראל היא מצווה, אף לשיטת הרמב"ם שלא מנה מצווה זו במנין המצוות.

וכך כתבו והבינו אחרונים נוספים בדורנו<sup>33</sup>. דבריהם מצטרפים לשיטה שבוארה בהרחבה בדברי הפוסקים, ולפיה הרמב"ם כלל את מצות ישיבת ארץ ישראל במצווה אחרת ולכן לא מנאה, אלא שנחלקו מהי המצווה האחרת.

### 1. נכללה במצות החרמת שבעה עממין

בספר נר מצווה (ח"א, סימן יא מצווה כד, עמ' קסד)<sup>34</sup> הסביר:

נראה דסבירא ליה [להרמב"ם], דמצות ירושת הארץ היא בכלל מלחמת מצווה בז' עממין שנצטוו לאבדם, שנאמר: "החרם תחרימם" (דברים כ, יז) וכבר מנו אותו (מ"ע קפז), אבל ירושת הארץ הוא חלק המצווה להשלים דין המצווה. וכבר קדם לנו רבנו [הרמב"ם] לבאר שורש זה בשורשיו (שורש ז), שאין ראוי למנות למצווה בפני עצמה חלק המצווה שבא להשלים דין המצווה, ולא נמנה אלא עיקר המצווה וכו'.

כלומר, מצות ירושת הארץ היא חלק ממצות החרמת שבעה עממין ומשלימה אותה. הרמב"ם אינו יכול למנותה כמצווה בפני עצמה, מפני שבשורש ז' כתב "שאין ראוי למנות למצווה בפני עצמה חלק המצווה שבא להשלים דין המצווה"<sup>35</sup>.

32. "מכתבים ומאמרים", בני ברק אייר תשמ"מ, תשובה לרב א' דולגין מתאריך אסרו חג פסח תשמ"מ, עמ' יט.

33. כגון: הרב בנימין זילבר (מקור הלכה, שבת ח"א, עמ' 174) - "שהרי זה ברור שגם הרמב"ם מודה שיש מצווה לגור בארץ ישראל בזמן הזה" ועוד.

34. הרב יהודה סיד, שאלוניקי תקע"א.

35. כעין הסבר זה כתב הרב מרדכי וינקלר, בעל "לבושי מרדכי", בחוברת תל תלפיות (תרנ"ח), מחברת ששי מכתב יא, עמ' 38) וזו לשונו: "הא דלא מנה הרמב"ם למצות עשה, י"ל, לפי מה

האבני נזר (ש"ת, י"ד סימן תנד סעיף ו, עמ' קמב) הסביר לפי אותו עיקרון אבל בדרך אחרת:

אך התירוץ הנכון, מה שכתב בספר מעיין החכמה<sup>36</sup>, משום שעיקר תכלית בית המקדש הוא לצורך ארון וכפורת, כדכתיב (שמות כה, ח): "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", וכבר אמרו (סוכה ה, א) "מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה טפחים", ולסיבת זה ארון תשעה וכפורת טפח, וכתיב (שמות כה, כב) "ונועדתי לך שם" וגו', ועוד הביא פסוקים מדברי קבלה, המורים שתכלית בית המקדש לצורך ארון וכפורת. על כן אין למנותם לשתי מצוות, ומנה בית המקדש שהיא מצווה לעצמה, והוא לצורך ארון וכפורת. עיין שם דבריו כי נעמו.

וזהו עצמו נראה לי הטעם בעניין ישיבת ארץ ישראל. דמצות "החרם תחרימם" היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמטוטין (דברים רבה ה, יג) מי שרוצה לפנות יפנה, הגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום. על כן לא מנה החרם תחרימם וישיבת ארץ ישראל לשתיים, ומנה רק מצות "החרם תחרימם".

והרמב"ן לטעמיה, שמנה עשיית ארון וכפורת... על כן מנה ישיבת ארץ ישראל, וזה פשוט.

כלומר, הרמב"ם והרמב"ן לשיטתם. במצות בניין בית המקדש נחלקו הרמב"ן והרמב"ם. הרמב"ם (מ"ע כ) מונה את מצות בניין בית הבחירה כמצות עשה אחת, הכוללת בתוכה גם את הכלים - "שהמנורה והשולחן והמזבח וזולתם, כולם מחלקי המקדש, והכל נקרא מקדש". הרמב"ן (מ"ע לג) חולק. לדבריו אין הכלים חלק מחלקי המקדש "אבל הם שתיים מצוות, ואינם מעכבות זו את זו. ומקריבין בבית אף על פי שאין בו כלים אלו, ולכן אצלי עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות, תמנה מצווה בפני עצמה"<sup>37</sup>. (את שאר הכלים כגון: השולחן, המנורה והמזבח, אינו מונה כיוון שהם

שכתב בשורש ז' - וי"א כי דקדוקי והקדמות הכשר המצות אין לחשבן במנין המצות, כמו שאין לחשוב כל מעשה הקרבנות בפרטות למצות עשה. וכיוון שהרמב"ם חושב בהלכות מלכים (פ"ה ה"א) מלחמת מצווה להכרית ז' עממין וזכר עמלק, א"כ ירושה וישיבה בכלל, כי אי אפשר לצייר מצות עשה [של החרמת] ז' עממין בלא ירושה וישיבה בארצנו, וזה אחד מהכשר מצווה ודקדוקי מצווה, כי איך נעשה מלחמה בלא ירושה וישיבה בארצנו? וגם מקרא מלא 'והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל איביך מסביב, בארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה לדשתה, תמחה את זכר עמלק' (דברים כה, יח).

36. הרב נח חיים צבי ברלין, רעדלהיים תקס"ד, פרשת תרומה סימן עד, דף כג, ב.

37. בפירושו לתורה (שמות תרומה כה) כתב: "עיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר (שם, כה, כב) 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת', על כן הקדים הארון והכפורת בכאן (לשאר הכלים שבפרשת תרומה), כי הוא מוקדם במעלה". בפירושו בספר דברים (עקב י, א) כתב: "והיתה המצווה הראשונה 'ועשו ארון עצי שיטים, כי היא עיקר הכוונה בכל המשכן להיות השם יושב הכרובים". ראייה נוספת: המשכן נקרא "משכן העדות" (שמות

"הכשר עבודה לעבודת המקדש"<sup>38</sup>, כלומר, שעשייתם כלולה במצוות העבודה התלויות בהם. לדוגמא, מצות הדלקת הנרות כוללת בתוכה גם את עשיית המנורה שעליה מדליקים, וכן בשאר הכלים).

בספר מעיין חכמה הסביר שטעמו של הרמב"ם הוא, משום שתכלית בית המקדש היא לצורך עשיית ארון וכפורת<sup>39</sup>, ולכן אין למנותן כשתי מצוות.

מסיבה זו, מסביר האבני נזר, הרמב"ם לא מנה את מצות ישיבת ארץ ישראל, כיוון שמנה את מצות החרמת שבעת עממים (מ"ע קפז), שתכליתה לרשת את הארץ ולשבת בה. הרמב"ן לשיטתו, שמנה את עשיית ארון וכפורת ומצות בניין בית המקדש כשתי מצוות, ימנה גם את ישיבת ארץ ישראל כמצווה בפני עצמה.

הרב מ' בלומנפלד הוסיף<sup>40</sup>, שכשם שהמצווה של עשיית הארון היתה לאחר עשיית המשכן, משום שאדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים (ברכות נה, א), כך את מצות ישיבת ארץ ישראל אי אפשר לקיים, אלא לאחר קיום מצות החרם תחרימם וגירוש שבעת העממים המחזיקים בארץ ישראל.

לח, כא) והארון נקרא "ארון העדות" (שם כה, כב), שבו נמצאים "לוחות העדות" ללמדנו שעיקר תכלית המשכן הוא הארון.

38. ערוך השולחן העתיד (קדשים ח"א, הלכות בית המקדש סימן א סעיף יא) הסביר את דבריו - "כוונתו, דהארון לא שייך לעבודת המקדש, ואם כן הוא מצווה בפני עצמה. ודעת הרמב"ם כיוון דסוף סוף צוה הקב"ה לעשות ארון בבהמ"ק הוא חלק מחלקי המצווה. ואי משום שאינו מעכב את העבודה, גם שארי דברים אינם מעכבין".

39. הרב ק' כהנא, חקר ועיון, ח"ד, ירושלים תשמ"א, עמ' טו, העיר: 1). הרמב"ם במצוות עשה של בניין בית הבחירה (מ"ע כ' הלכות בית הבחירה פ"א ה"א) לא הזכיר את הארון כתכלית אלא כתב "שצונו לבנות את בית הבחירה לעבודה, בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד, ואילו תהיה ההליכה והעלייה לרגל והקבוץ בכל שנה". וצריך להסביר כמרן הרא"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סימן צד סעיף ב) "שזוהי צורת המצווה... לבנות בית כדי להקריב בו ולחוג הרגלים שעיקרם הוא ג"כ קרבן ראיה וחגיגה". 2). הרמב"ם (שם) כשמנה את הכלים שבמקדש, שהם חלק מהמקדש ואינם ראויים להימנות בפני עצמם, אינו מזכיר את הארון אלא רק את המזבח, המנורה והשולחן. מדוע? לדברי האבני נזר על פי ספר מעיין חכמה הדבר מוסבר - כי הארון אינו חלק מהמקדש אלא הוא תכלית המקדש והמקדש עצמו. הדבר מוסבר בספר מורה נבוכים (ח"ג, מהדורת הרב קפאח). בפרק כט עמ' שלט ביאר הרמב"ם כי שיטת אומת הצאבה (עובדי עבודה זרה) היתה, שהכוכבים הם האלוה, כשהשמש הוא האלוה הגדול ואחריו הירח. על פי השקפה זו בנו מקדשים והעמידו פסלים לכוכבים, צלמי זהב לשמש וצלמי כסף לירח, "ודימו כי כוחות הכוכבים שופעים על אותם הצלמים, ואז ידברו אותם הצלמים, ויבינו וישכילו ויבאו את בני האדם... ויודיעו לבני אדם תועלויותיהם". בפרק מ"ה (עמ' שעח) הוסיף: "ויודע כי ההם (עובדי עבודה זרה) היו בונים היכלות לכוכבים ונותנים באותו היכל הצורה שהסכימו על עבודתה, הלומר צורה מיוחסת לכוכב מסוים או לחלק מן הגלגל. לפיכך נצטוונו אנו לבנות היכל לו יתעלה, ונצניע [נ"א: ונשים] בו את הארון אשר בו שני לוחות, הכוללים אנכי ולא יהיה לך". מבואר מכאן שעיקר בית המקדש הוא לצורך הארון. ראה עוד: ר' דוד הנשקה, מגדים יא (תש"ן), "משכן העדות ובית הבחירה" עמ' 23 הערה 3.

40. מצוות עלייה וישיבת ארץ ישראל, ספר תורה ומלוכה (עורך ש' פדרבוש), עמ' 193.



הגרי"א הרצוג כתב דברים דומים, אך בכיוון שונה במעט מהנאמר לעיל<sup>41</sup>. לדעתו, כיוון ש"ספר המצוות חובר בלשון ערבית, והיה [הרמב"ם] מפחד מפני האומות, ביחוד המוסלמיות שבזמנו, שלא ישמידו ח"ו את היהודים שבקרבתם, שיקראו בספרו של הפוסק הגדול... שמצווה על ישראל לכבוש את הארץ, לפיכך השמיט מצווה זו... גם ביד החזקה [שכתבו בעברית] נמנע מחשש סכנה לפרש שמצווים ישראל לכבוש את ארץ ישראל, שהיתה אז ביד המוסלמים, והזכיר בפירוש מלחמת מצווה (הלכות מלכים פ"א ה"א) - מלחמת ז' עממים, ויבין כל מבין הכוונה, שהרי מאי דהוה הוה". מלשון זו משמע שהרמב"ם לא התכוון למנות את מצות החרמת ז' עממין, שהרי מאי דהוה הוה, אלא שכשמנה מצווה זו, נתכוון בעצם למצות כיבוש ושיבת ארץ ישראל.

הסבר זה צ"ע, שהרי במ"ע קפז (מהדורת הרב י' קפאח) קבע לנו הרמב"ם שמצווה שאינה נגדרת בזמן - אף שנתבטלה אחר כך, נקראת מצווה הנוהגת לדורות, והביא כדוגמא את מצות שבעת עממין. זו לשונו: "הציווי שנצטוונו להרוג שבעת עממין ולהשמידם... והוא אמרו החרם תחרימם... ושמא יחשוב אדם שזו מצווה שאינה נוהגת לדורות, כיוון ששבעה עממין כבר כלו? וזה לא יחשוב אותו אלא מי שלא הושג לו עניין 'נוהג לדורות'. והוא, שהעניין שנסתיים בהשגת מטרתו בלי שיהיה אותו הדבר תלוי בזמן מסויים, אין אומרים בו אינו נוהג לדורות, לפי שהוא נוהג בכל דור שבו נמצאת אפשרות אותו דבר".

לפיכך צריך להוסיף תיקון קל בדבריו, ולומר שכוונתו שבהחרמת שבעה עממין כלולה גם מצות כיבוש ארץ ישראל, והרמב"ם לא כתבה במפורש מחשש סכנה, וכדלעיל.

הרב מ"ל זק"ש<sup>42</sup> הוכיח את ההסבר שהבאנו לעיל בשיטת הרמב"ם מתוך דברי הרמב"ן. הרמב"ן (השמטות מ"ע ז) בדבריו על מצות ישיבת ארץ ישראל כתב בין השאר: "ואל תשתבש כי המצווה הזאת היא המצווה במלחמת שבעת עממין שנצטוונו לאבדם, שנאמר 'החרם תחרימם', אין הדבר כן...". הרמב"ן בדבריו רמז

41. תחוקה לישראל עפ"י התורה, ח"א עמ' 123-124; שם ח"ב, שו"ת או"ח סימן קטו, עמ' תקטו-תקטז.

42. הרב מ"ל זק"ש, סיני כרך מט (תשכ"א) עמ' רח, ובספר מילי דמרדכי על הרמב"ם, ירושלים תש"ס, ח"ב, זמנים שבת פ"ו ה"א, עמ' מז; הרב י' טולדאנו, שו"ת ים הגדול, חו"מ סימן צז, עמ' קפג-קפד. קדם להם הרב יצחק יעקב ריינס (אור חדש על ציון, ניו יורק תש"ו), שער רביעי פרק ד, ב עמ' 38) שהסביר כך את הרמב"ם, אלא שדחה הסבר זה וכתב "ודוחק לומר ד[זו] כוונת הרמב"ם... דזה אינו במשמע".

בצורה אנונימית לשיטת הרמב"ם, וחלק עליו<sup>43</sup>, ומכאן שהבין שזו שיטת הרמב"ם. הרמב"ם לעומתו סובר שאכן מצות החרמת שבעת עממין - מטרתה כיבוש ארץ ישראל, והכיבוש הוא לצורך ישיבת ארץ ישראל וישובה<sup>44</sup>.

הרב י"מ טולדאנו (שר"ת ים הגדול, ח"מ סימן צז) הוסיף, שסגנון דברי הרמב"ם בפרק ה' מהלכות מלכים מוכיח כן. בתחילה כתב את מצות החרמת שבעת עממין (הלכה ד) ודין מלחמת מצווה (הלכות ו-ז), וסיים את דבריו בהלכות ישיבת ארץ ישראל וישובה (הלכות ט-יב). מסמיכות העניינים ומסדר זה מוכח שעניין ארץ ישראל וישובה הם מחלקי המצווה של החרמת שבעת העממין.

### האחרונים הקשו על ההסברים הנ"ל:

1. בספר המצוות (מ"ע קפז) מבואר שסיבת המלחמה נגד שבעת העממין אינה לצורך כיבוש הארץ אלא לביעור העבודה הזרה - "שהם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון, והוא אמרו יתעלה 'החרם תחרימם' ובאר לנו בפירוש כי טעם הדבר, כדי שלא נלמד מכפירתם". לכן, המלחמה כנגד שבעת העממין אינה כדי לכבוש את הארץ, אלא מלחמה לביעור הרשעה והכפירה, והיא מצווה דתית (כשהשלטון והריבונות על הארץ הם עניין צדדי ולא עיקרי) ולא מצווה לאומית. לפיכך כיבוש הארץ הוא תוצאה ולא מצווה<sup>45</sup>.

43. הרב ק' כהנא (שם) הראה במקום נוסף שדחיית הסברה שהביא הרמב"ן היא שיטת הרמב"ם. מצאנו מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן האם ברכת התורה שלפניה היא מצות עשה (מ"ע טו). לרמב"ם - אינה מצווה, ולרמב"ן - מצווה. המב"ט (קריית ספר, הלכות תפילה פ"ב) הסביר שגם לרמב"ם היא מצווה מן התורה, אלא שהיא בכלל מצוות תלמוד תורה. הרמב"ן בדבריו רמז לתירוץ זה ודחה אותו באומרו "ואין ראוי למנותה מצווה אחת עם הקריאה, כמו שמקרא ביכורים אינו נמנה עם הבאתו". הרי לפנינו תירוץ שרמז לו הרמב"ן ודחה אותו, ולדעת המב"ט היא שיטת הרמב"ם.

44. כך הבין גם הרב ח"ה אייגאש (שו"ת מרחשת, חלק א, סימן כב) שכתב: "כיבוש שבעה עממים מלבד מצוות 'החרם תחרימם' יש בה גם כן מצות ישיבת ארץ ישראל, שהיא מצות עשה דאורייתא, כמו שכתב הרמב"ן בספר המצוות ובפירושו לתורה". מתוך כך הסביר מדוע היו הנשים חייבות להלחם במלחמת יהושע - "משום שנוהגת בכל עת ובכל זמן כדמוכח בסוף כתובות (ק', ב) 'הכל מעלין לארץ ישראל... אחד הנשים ואחד האנשים'. הרי שגם נשים היו חייבות במצות יישוב ארץ ישראל, ועל כן היו יוצאות לכיבוש יהושע לסייע בכיבוש ארץ ישראל ולשבת בה".

45. הרב יששכר בענדין, שר"ת דברי יששכר, אהע"ז סימן קמט, עמ' 228; הרב יצחק יעקב ריינס (אור חדש על ציון, ניו יורק תש"ו, שער רביעי פרק ד' סעיף ב' עמ' 38, 58) - "המלחמה היא רק משום איבוד העממים ולא משום כיבוש" או מ"איבוד הנלחמים". הרב יהושע ויצמן (קונטרס ארץ חיים, עמ' 15-16) הביא מקורות נוספים לכך כגון: במצוות משוח מלחמה (ספר המצוות מ"ע קצא) - "ויאמר בתוכחת הלשון האמורה בתורה ויוסיף על זה מאמרים יעוררו הלבבות למלחמה ויביאם לסכך עצמם לעזור דת ה' ולעבדו ולשמור מצוותיו ולהנקם מהסכלים המפסידים יושר המדינות". קושיה נוספת ראה: ויואל משה, מאמר יישוב ארץ ישראל, סימן ה', עמ' ר-רא.

ועוד, הרמב"ם (שם) מוסיף: "ואנחנו מצווים לשרשם ולחטט אחריהם ולרדפם [במהדורת הרב חיים הלר נוסף: "בכל דור ודור"] עד שיכלו עד האיש האחרון". מלשון זה משמע שהחובה להשמידם היא בכל מקום - "עד שיכלו עד האיש האחרון". כך מבואר גם ביד החזקה (הלכות מלכים פ"ה ה"ד): "מצות עשה להחרים שבעת עממין, שנאמר 'החרם תחרימם', וכל שבא לידו אחד מהם ולא הרגו - עובר בלא תעשה, שנאמר: 'לא תחיה כל נשמה וכו'". הרי שסתם דבריו, ולא הזכיר שדין זה נוהג רק בארץ ישראל. בספר החינוך (שדבריו בדרך כלל מקורם ברמב"ם) נאמר (מצווה תכה; תקנח) במפורש: "מצווה לאבדם בכל מקום שנמצאם". לפיכך אין מצווה זו קשורה לארץ ישראל דווקא<sup>46</sup>.

[הערה: האבני נזר התייחס לטענה זו, כשהסביר: "דמצות 'החרם תחרימם' היא כדי שאנחנו נשב בארץ שהרי יהושע שלח פרגמטוטין... הגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום". מבואר שהמלחמה כנגד שבעת עממין היא משום כיבוש ארץ ישראל, והראיה שיהושע לא עשה לגרגשי דבר.]

2. ההשוואה בין מצות בניין בית המקדש למצות ישיבת ארץ ישראל אינה דומה. לפי טעמו של המעיין חכמה, היה הרמב"ם צריך למנות את עשיית הארון והכפורת כמצווה ולא את בניין בית המקדש (ואילו הרמב"ם מנה דווקא את בניין בית המקדש, ולא את עשיית הארון והכפורת), משום שעיקר תכלית בית המקדש הוא לצורכם! אלא הסיבה לכך היא, שהרמב"ם סובר שמצות בניין בית המקדש כוללת בתוכה את כל הכלים הנצרכים, כמו שכתב החינוך מצווה צה<sup>47</sup>. בדומה לכך בנידון דידן, עיקר המצווה היא הישיבה בארץ ישראל, ואילו החרמת שבעת עממין היא טפילה לה, לפיכך היה על הרמב"ם למנות את העיקר - מצות ישיבת ארץ ישראל, ולכלול בה את הטפל - מצות החרמת שבעת עממין, ולא למנות את הטפל ולהשמיט את העיקר<sup>48</sup>!

3. בנו של האבני נזר, ר' שמואל בורנשטיין (בעל השם משמואל, בשר"ת אבני נזר, י"ד סימן תנו, ה) הקשה:

נסתרה דרכו... ממני ואיני יודע מאי קאמר... בית המקדש אינו לתכלית ארון וכפורת בלבד, שהרי בזמן בית שני, אף שלא היה ארון וכפורת, היה בית

46. הרב ש' ישראלי (ארץ חמדה, עמ' כז-כח) טען שהרמב"ם בהלכות מלכים חזר בו מדבריו בספר המצוות. ואע"פ שסתם את דבריו, כוונתו רק לאלה שבארץ ישראל, עיין בדבריו.

47. ראה לעיל בהערה 39 "שזוהי צורת המצווה... לבנות בית כדי להקריב בו".

48. הרב י"ז מינצברג, קונטרס יישוב ארץ ישראל, ירושלים ת"ש, סימן א עמ' לב. אפשר לתרץ, שבדברי האבני נזר מבואר שלדעתו הרמב"ם מונה את האמצעי ולא את התכלית ולכן מנה את המקדש ולא את הארון - "ומנה את בית המקדש שהיא מצווה לעצמה לצורך ארון וכפורת, וכן את החרמת ז' עממים ולא את מצות ישיבת ארץ ישראל - דמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ". קושיה נוספת ראה: הרב מ"ד פלאצקי, כלי חמדה, שמות פרשת תרומה סעיף ג' (בסופו), ובפרשת פקודי אות א', ובספרו חמדת ישראל, חלק העשין, מצווה לג, ואכמ"ל.

המקדש בנוי. אבל מצות "החרם תחרימם" היא רק לצורך ישיבת ארץ ישראל, שהרי הגרגשי שפינה לא נצטוינו להחרימו... וכן שלח יהושע "הרוצה ליפנות יפנה". הרי שהמצווה לפנות המקום מעבודה זרה ומעובדיה היא רק לצורך ישיבת ארץ ישראל!<sup>49</sup>

4. הרב מ' ברויאר (פרקי מועדות, ח"ב, "קדושת המקדש וירושלים", עמ' 478 הערה 2) הקשה: מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אינה נוגעת רק לארון אלא לכל כלי המקדש. לרמב"ם כל כלי המקדש הם בכלל המקדש "והכל יקרא מקדש" (מ"ע כ), ולדעתו מצות בניין בית הבחירה כוללת גם את עשיית הארון וגם את עשיית שאר הכלים. מאידך, סובר הרמב"ן ש"אין הכלים חלק מן הבתים" (מ"ע לג) ולדעתו, מצות בניין בית הבחירה אינה כוללת לא את עשיית הארון ולא את עשיית שאר הכלים. לכן אי אפשר להסביר את מחלוקתם ביחס לארון, אלא אם כן יש בהסבר זה יכולת לישיבת את

49. לכאורה דברים אלה סותרים את הנאמר בספר המצוות (מ"ע קפז) שהמלחמה נגד ז' עממין מטרתה היא ביעור עבודה זרה (ומשמע גם שלא בארץ ישראל), ולדעת האבני נזר והשם משמואל מצוות החרם תחרימם היא רק לצורך ישיבת ארץ ישראל, שהרי הגרגשי שפינה לא נצטוינו להחרימו... וכן שלח יהושע "הרוצה ליפנות יפנה"! אלא צ"ל שמה שהגרגשי פנה והלך לאפריקה וניצל - היינו באותה שעה ששלח יהושע אגרות, וכל מי שברח ניצל, אך מי שלא ניצלו שעת כושר זו נתחייבו מיתה. ומכאן משמע שהמלחמה היא לצורך כיבוש הארץ. ואולי מה שהתורה נתנה אפשרות לז' עממין שילכו, היה כדי שישראל יוכלו לכבוש את הארץ בנקל, ומזה גופא מוכח שיש מצווה בכיבוש הארץ, וצ"ע. הערת הרב י' יוסיפון.

ולעצם הקושיה - לפי הסבר הרב יעקב פאפריש (מנחה חדשה, ח"ב מצווה צה אות ו), שהסביר על פי דברי זקנו היעב"ץ (בפירושו להלכות בית הבחירה פ"ד ה"א) מתורצת שאלה זו. הרמב"ם שם כתב: "ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו לחרב בנה מקום לגנוז בו את הארון... ויאשיהו המלך צוה וגנוז במקום שבנה שלמה שנאמר (דה"י ב' לה, ג) 'ויאמר ללויים המבינים לכל ישראל... תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה'". היעב"ץ הקשה: לצורך מה הביא הרמב"ם דברים אלה, כשאין בכך נפקא מינא לדינא לדורות? ותירץ, שהרמב"ם לשיטתו, שקדושת הבית לא בטלה (הלכות בית הבחירה פ"ו ה"ט-טז), ולכן הנכנס לשם בטומאה חייב כרת. וסובר הרמב"ם שקדושת הבית לא בטלה רק למאן דאמר "ארון במקומו נגנז", כיוון שלעניין כניסה למקדש נאמר "מבית לפרוכת" ו"אל פני הכפורת", ויכולנו לחשוב שבגלל שאין שם ארון וכפורת, שמא לא אסרה זאת התורה, וייפטר הנכנס לשם בזמן הזה למרות ששכינה לא בטלה? - בא הרמב"ם והדגיש להלכה, שהארון נגנז במקומו.

הר"י פאפריש הוסיף הסבר לדבריו. הרמב"ם סובר ששלמה בנה מקום לגנוז בו את הארון ויאשיהו גנזו שם, מפני החשש שמא יגלה הארון לבבל ולא יחזור למקומו, ונמצא שמגלות יהויכין עד גלות צדקיהו, וכן בימי בית שני, לא יכלו להקריב כיוון שהארון מעכב את המקדש! לכן גנזו את הארון במקדש כדעת רבי יהודה (יומא נג, ב): "ארון במקומו נגנז, שנאמר 'ויהיו שם עד היום הזה'", מפני שגם אם לא יהיה הארון במקומו, כיוון שהוא במקדש - שוב אינו מעכב. לפי זה, הארון והמקדש מעכבין זה את זה, ולכן לא מנה הרמב"ם את הארון למצווה בפני עצמה, שכיוון שהוא מעכב את המקדש הוא חלק מחלקי המצווה. ומכל מקום בבית שני יכלו להקריב, כיוון שהארון נגנז במקומו, ומיושבת בכך קושיית השם משמואל.

וראה עוד: הרב שבתי רפפורט, אור המזרח (תשרי תשס"ד, כרך מט, א-ב) "כיבוש ארץ ישראל וישיבתה וקדישתה - שיטת הרמב"ם כפי שנתבארה על ידי מרן בעל האבני נזר", שדן בשאלות הנ"ל.

מחלוקתם ביחס לכל כלי המקדש. תירוץ האבני נזר מסביר רק את מחלוקתם ביחס לארון, ואינו מסביר את מחלוקתם ביחס לשאר הכלים<sup>50</sup>.

## 2. נכללה במצות מינוי מלך

הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"א ה"א) פסק: "שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתם לארץ - למנות להם מלך וכו'". במצות מינוי מלך (דברים יז, יד) נאמר: "כי תבא אל הארץ... וירשתה וישבתה בה - ואמרת אשימה עלי מלך". בתוספתא סנהדרין (פ"ד ה"ו) נאמר: "תניא: אין מעמידין מלך בחוצה לארץ". בספרי (דברים יז, טו, פיסקא קנז) נאמר: "מקרב [אחיד] - ולא מחוץ לארץ". והסביר בעמק הנצי"ב על הספרי (שם): "פירוש, שלא יהיה המלך בחוצה לארץ, אלא מחוייב לדור בארץ ישראל".

ממקורות אלה נמצינו למדים, שמצות מינוי מלך היא בארץ ישראל בלבד. מצווה זו היא מצווה חיובית המוטלת על הציבור, ומשמעותה של מצווה זו היא - שעל עם ישראל מוטלת החובה להמליך מלך ולכונן חיי ממלכה ציבוריים בישראל. מצות ישיבת ארץ ישראל גם היא קשורה לקיום חיי הציבור בעם ישראל. לא ייתכנו חיים כלליים ציבוריים בלי ישיבת ישראל בארץ ישראל (רמב"ם מ"ע קנג).

לכן נראה לומר שלדעת הרמב"ם, מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה המוטלת על הציבור. לשיטתו כלל ישראל חייב להיות בארץ, ועל היחיד אין חיוב עצמי לדור בארץ ישראל. מסיבה זו הביא הרמב"ם את הדין "לעולם ידור אדם בארץ ישראל" דווקא בהלכות מלכים (פ"ה ה"ב), העוסקים בהלכות ציבור ומלכות - משום שהדירה בארץ ישראל שייכת אף היא לקיום המלוכה וחיי הציבור בישראל. הישיבה בארץ ישראל דומה יותר לציווי המחייב את הציבור לחיות ולהתקיים, ולכן לא שייך למנותה בתור מצווה פרטית. מצווה זו היא ענף מעצם קיומו של עמנו, ומבלי זה אין הוא נקרא עם חי. לפי זה, מובן מאמר חז"ל (ספרי דברים יב, כט) "שקולה ישיבת ארץ ישראל ככל התורה", כי רק בארץ ישראל מתגלה כוח חיותו של כלל ישראל בהנהגת ממלכה וחיי ציבור לאור תורה ומצוות<sup>51</sup>.

היו שהוסיפו עוד בכיוון זה<sup>52</sup>. הרמב"ם בבואו להגדיר את עיקר תפקידו של המלך הרי הוא קובע: "נלחם מלחמות ה'" (הלכות מלכים פ"א ה"ח). מלחמות אלו כוללות את

50. על פי הסבר ערוך השולחן העתיד, לעיל הערה 38, מתורצת קושיה זו. באמת קיים הבדל בין הארון לשאר הכלים ואין הטעמים שווים.

51. הרב דב ליאור, בתוך ספר הזיכרון שם עולם (עורכים: מ' עוזרי, י' ליזרוביץ), חברון תשל"ז, עמ' 496-495.

52. הרב א' בר שאול ("מסחר בארץ ישראל בדברים שיש בהם חיי נפש", מצפה, תשי"ג, עמ' קסט) - "מצות ישיבת ארץ ישראל כלולה לפי הרמב"ם במצוות מינוי מלך". ראה עוד: הרב שלמה אבינר, טל חרמון על המועדים, יום העצמאות, עמ' 216.

מחיית שבעת העממין, מלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר, והן מלחמות מצווה גם בחו"ל. בין המלחמות שהמלך חייב בהן נמצאת גם המלחמה לכיבוש הארץ, להגנה על גבולותיה ולביצור הממלכה (שם, פ"א ה"א). כלומר, העניינים העיקריים של ירושת הארץ וישיבתה, הם מתפקידי המלך, המפעיל את העם לצורך זה.

מכל זה עולה, שמצות ישיבת ארץ ישראל נכללה במצות מינוי מלך.

הקושי בהסבר זה הוא, שמצות מינוי מלך היא מצווה המוטלת על הצבור ולא על היחיד, ולפיכך היא אינה מצווה פרטית. אם כן, מדוע איש ואשה כופין אחד את השני לעלות לארץ ישראל (כתובות קי, ב)? אכן יש לומר, על פי דברי הריב"ש (סימנים קא, שפז, וראה להלך סעיף ז), שבגלל העניין הציבורי והכללי שיש ביישוב הארץ, עודדו חכמים את היחיד, ותיקנו הלכות להתיישב בארץ ובירושלים אפילו בכפייה.

### 3. נכללה בברכת הארץ שבברכת המזון

הרב ש' ישראלי (ארץ חמדה, ספר א, סימן ה, סימן ט, עמ' לג-לד) תירץ: מוצאים אנו בתורה חיוב הודאה על הארץ בברכת המזון (ברכות מת, ב). ברכה זו אינה קשורה למזון שנאכל, שהרי גם כשאוכלים מזון בחוץ לארץ חייבים לברך. זו היא ברכה לה' על שהנחילנו את הארץ, כמו שאמרו בגמרא (שם מט, א) "ארץ דמפקא מזון", אלא שהוסמכה לברכת המזון. נמצא שנתחייבנו, בתור מצווה מן התורה, להכיר טובה לקב"ה על הנחלת הארץ. מכלל הן אתה שומע לאו, שאסור להיות כפוי טובה ולזלזל במתנת ה'. פשוט וברור שתנאי ראשון להכרת טובה זו, הוא שלא ימאסו בארץ, אלא ישמחו בישיבתה. הבוחר לו לישיבתו ארצות חו"ל ומעדיפם על ארץ ישראל, מגלה במעשיו שהוא מואס בנחלת ה', ואינו מודה ואינו מכיר בסגולותיה המיוחדות, שעליהן דיברה התורה ואשר הפליגו בהן חז"ל. על ידי זה הוא עושה את הודאתו בפה, שמחוייב בה מן התורה כנזכר לעיל, פלסתר. איך יתכן לומר שהוא מודה במעלות הארץ ומודה לה' על נחלה זו, והוא מואס בה בפועל וממאן לשבת בה? יוצא שמצות ישיבת ארץ ישראל כלולה במצוות התורה של ברכת הארץ שבברכת המזון. לדעת הרמב"ם מצווה זו אם כן מצות עשה מדאורייתא, אולם לא בתור מצווה מיוחדת.

הקושי בהסבר זה הוא, שקשה לקבל שמצווה בסיסית ומרכזית כמו מצות ישיבת ארץ ישראל, תילמד ממקור, שהוא מצווה פרטית של ברכת ההודאה שבברכת המזון. ועוד, תלי תניא דמפרש טעמא - ישיבת ארץ ישראל, בתנא דלא מפרש - ברכת המזון!

#### 4. נכללה במצות קידוש החודש

בעל משמיע שלום<sup>53</sup> טען שהרמב"ם לא מנה את מצות ישיבת ארץ ישראל כמצות עשה, כיוון שלדעתו היא אינה מצווה פרטית אלא כלולה במצות קידוש החודש ועיבור השנה (מ"ע קנג), שקיומם מותנה ביישוב ישראל בארץ ישראל. זו לשונו:

גם הרמב"ם דאין חושב יישוב ארץ ישראל למצווה פרטית, כללו במצות עשה דקידוש החודש ועיבור השנים, שכל המועדים תלויים בזה, וכיוון שכתב בספר המצוות וביד החזקה הלכות קידוש החודש (פ"ה ה"ג), דכיוון דאין מעברין את השנה בחו"ל הכל נחשב לפי חשבון של ישראל הדרים בארץ הקדושה... ואנו [בני חו"ל] נגררים אחריהם, וזה שייך דווקא שיש שם דרים ישראל.

אין דבריו מוכרחים, כיוון שהרמב"ם אינו מזכיר כלל במצות קידוש החודש את מצות ישיבת ארץ ישראל, ודבריו נאמרו רק על מצות קידוש החודש ועיבור השנה.

#### 5. נכללה בלאו שלא לשוב למצרים

בספר מצות ה' על תרי"ג מצוות<sup>54</sup>, בחלק מצוות עשה לדעת הרמב"ן (מ"ע ד), כתב: "ועיין בסימן תק"ג". סימן תק"ג בספר, הוא מצות לא תעשה מ"ו. זו לשונו: "מצות לא תעשה, שלא לדור בארץ מצרים, שנאמר: 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד'" (דברים יז, טז). לפיכך נראה שכוונתו בהערתו על הרמב"ן היא, שהרמב"ם מנה את מצות ישיבת ארץ ישראל בלאו "שלא לדור במצרים"<sup>55</sup>. כך מוכח למעיין במקורות שהביא בלאו זה. הוא מביא הלכות מהרמב"ם העוסקות באיסור הישיבה במצרים, ובנוסף, מביא הלכות בחיוב הדירה והמגורים בארץ ישראל ואיסור היציאה ממנה. מבואר מכאן שלדעתו הרמב"ם מנה מצווה זו בלאו זה.

כך הבין גם בספרים הגדולים (שו"ת, חו"מ סימן צז, עמ' קפד), וטען שלרמב"ם מצות ישיבת ארץ ישראל נלמדת מהלאו "שלא לשוב למצרים". והוסיף: לפיכך הוי ליה עשה הבא מכלל לאו - לא לשוב למצרים, אלא לישוב בארץ ישראל. ראייתו היא מכך שהרמב"ם בהלכות מלכים מקדים את האיסור לשבת במצרים (פ"ה ה"ז-ח) למצות ישיבת ארץ ישראל ויישובה (שם, הלכות ט-יב).

53. הרב שלום וידר, שו"ת, ברקלין תשל"א, סימן נד.

54. הרב ברוך הלפרין, לבוב תקנ"ב (1792), נדפס פעמים רבות. ראה עוד לעיל סעיף א'3.

55. ראה עוד: הרב י"ד בלומבערג, מצות ישיבת ארץ ישראל, מענה א', מהדורת אור עציון עמ' סד.

בספר אמרי חן הרחיב הסבר זה וכתב<sup>56</sup>, שהמדויק בדברי הרמב"ם יראה:

הלכה ז: "ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים".  
 הלכה ח: "מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה או לפרקמטיא... ואין אסור אלא להשתקע שם".  
 הלכה ט: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה, או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור...".  
 הלכה יב: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה עכו"ם, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל...".

נמצאנו למדים, כי יסוד האיסור לשכון במצרים ולצאת מארץ ישראל לחו"ל זהה. בשניהם משותף דין הדירה על מנת להשתקע. בארץ ישראל - צריך אדם לקבוע בה את דירתו, ולעומת זאת במצרים - אסור לאדם לקבוע בה את דירתו. יציאה מארץ ישראל - היא רק בתנאי שאחר כך יחזור, כיוון שרק ארץ ישראל היא מקום דירתו. וכך במצרים - להשתקע ולדור שם בקביעות אסור (הלכה ז), אבל לסחורה ולפרקמטיא מותר כי אינו חוזר "להשתקע שם" (הלכה ח). מאיסור דירה הקיים במצרים למד הרמב"ם את איסור היציאה מארץ ישראל לחו"ל, שרק להשתקע בחו"ל אסור.

ר' יעקב לוינגר הוסיף<sup>57</sup>, שהרמב"ם בשורש השביעי בספר המצוות קבע שאין למנות בין תרי"ג המצוות "דקדוקי מצוות". מה היו הקריטריונים שלפיהם קבע הרמב"ם איזה פסוק בתורה מורה על מצווה ומה אינו מצווה אלא "דקדוקים"? אלו הן שאלות שעד היום לא נמצאה עליהן תשובה ברורה. מכל מקום ניתן להצביע במידה רבה של ודאות על מגמה אחת שהנחתה את הרמב"ם בהכרעותיו מה ראוי להיחשב כמצווה. הרמב"ם הראה נטייה ברורה למנות כמצוות בפני עצמן את כל אותם העניינים, שעליהם ניתן לבסס קבוצה גדולה של דינים, ולעשות מהם הלכות גדולות שלמות, או על כל פנים לצרפם יחד לנושא אחד, שיהיה למצוות הללו כעין ביאור ופירוט (במאמרו הביא כמה דוגמאות לכך). בנוסף, דרכו של הרמב"ם בדרך כלל לפתוח בהנחת המצווה הבסיסית, שקבע כמצווה מתרי"ג מצוות, ולעבור ממנה ל"דקדוקיה" שמן התורה, ומהם לתקנות חכמים הכרוכות בה.

אם נעיין במיקומן של הלכות יישוב ארץ ישראל ברמב"ם ניוכח שהן פותחות באיסור תורה לגור במצרים (הלכות מלכים פ"ה ה"ז-ח), מצווה שהרמב"ם מונה אותה

56. הרב יהודה העשיל לעוונבערג, רמב"ם הלכות מלכים ומלחמותיהם, לייקוואד תש"ן, עמ' סז-ע.

57. בספר 'הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק', ירושלים תש"ן, "יחודו של ישראל, ארצו ולשונו", עמ' 90-94.



כאחת מתר"ג מצוות (ל"ת מו, ובכותרת להלכות מלכים). אח"כ מצות ישיבת וישוב ארץ ישראל (שם, הלכות ט-יב).

אולם לא רק מסדר ההלכות מוכח כן, אלא גם מנימוקו של הרמב"ם. לדעת הרמב"ם (שם שם ה"ח) אסור לשבת בארץ מצרים - "מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות". כלומר, מחמת ההשפעה הרעה של הסביבה, נימוק שהרמב"ם במקומות נוספים מייחס לו חשיבות רבה (ראה: מורה נבוכים ח"ב סוף פל"ו). ולעומת זאת יש לשבת בארץ ישראל<sup>58</sup>, כי מעשיה מתוקנין מכל הארצות, כיוון שהיא ארצם של ישראל, העם שומר התורה, ורק בה אפשר לקיים את כל המצוות<sup>59</sup>.

[גם מדברי הרמב"ם ב"איגרת השמד" מוכחת הזיקה שבין איסור היציאה מן הארץ לבין איסור המגורים בסביבה קלוקלת. זו לשונו<sup>60</sup>: "וכבר פורש על יד הנביאים, שכל הדר בין הכופרים שהוא כמותם. וכן אמר דוד ע"ה (שמואל א' כו, יט) "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים". הנה שקל דירתו בין הגויים כאילו עובד עבודה זרה". מבואר שחז"ל דרשו פסוק זה (כתובות קי, ב; הלכות מלכים פ"ה ה"ב) על ישיבת ארץ ישראל, והרמב"ם מפרש שהכוונה למגורים במקום של רשעים].

לפנינו דוגמא כיצד הרמב"ם יוצא מפסוקים בתורה שנאמר בהם שלא לשוב למצרים, וחז"ל דרשו שפסוקים אלה הם איסור ממש. מהם יצא הרמב"ם ובנה מצווה "עיקרית", וממנה בנה את "דקדוקיה", מצות ישיבת ארץ ישראל וישובה.

הקושי בהסבר זה הוא, שתולים את העיקר בטפל. האיסור לדור במצרים, מלבד מעשיה המקולקלים, הוא כדי למנוע ירידה מארץ ישראל (דברים יז, יד-כ). ממילא נשאלת השאלה מדוע לא כתב הרמב"ם כעיקר את מצות ישיבת ארץ ישראל<sup>61</sup>?

## 6. נכללה בלאו "לא תסגיר עבד אל אדניו"

יש מי שהסביר<sup>62</sup>, שאכן לפי הרמב"ם מצות כיבוש הארץ (מלחמה) תנהג רק לימות המשיח, ועל כן לא מנאה בתר"ג מצוות. מאידך, מצות הישיבה והדירה בארץ

58. אף על פי שמעלין לארץ ישראל "ואפילו לעיר שרובה גויים", י"ל בתנאי כמו שכתב בהלכות דעות (פ"ו ה"א) "צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם ויתרחק מן הרשעים ההולכים. בחושך כדי שלא ילמד ממעשיהם", ובעיר שרובה גויים יש קיבוץ של יהודים צדיקים וחכמים, או שסגולת ארץ ישראל גורמת שלא יתקלקלו, ואכמ"ל.

59. ר' יעקב לוינגר סיים שם את דבריו (שם, הערה 5) - "לא ברור... מדברי הרמב"ם איזה סוג חיוב הוא זה, מדאורייתא או מדרבנן".

60. מהדורת הרב י' שילת, ח"א, עמ' נו. הערת הרב יוסף יוסיפון.

61. ראה עוד: הרב ליב נח באס, שהיה רב בקהילת שווקאט שבפלך קובנה (ספר תבת נח, וילנה תר"ע, סעיף ד, עמ' י) מה שהשיג על תירוץ זה.

62. הרב עזרא בצרי, שר"ת שערי עזרא, ירושלים תשנ"ג, ח"ב, סימן קנה, עמ' תיא.

ישראל קיימת גם בזמן הזה, והיא נלמדת ממצות לא תעשה של "לא תסגיר עבד אל אדניו" (דברים כג, טז), שמנאה הרמב"ם בכלל תרי"ג מצוות (ל"ת רנד) ונוהגת "אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים" (הלכות עבדים פ"ח ה"ט). מאיסור זה לומדים אנו, לדבריו, שהתורה רוצה שידורו בארץ ישראל ולא בחו"ל. והרי הדברים קל וחומר, אם עבד (של ישראל) שברח מחו"ל (גיטין מה, א), שאינו חייב בכל המצוות, ויתכן שהסיבה שברח ועלה לארץ אינה לשם שמים אלא כדי להשתחרר מעבדותו, ציוותה התורה שלא להחזירו לרבו לחו"ל, קל וחומר ישראל, שחייב במצוות, ושהוא אדון לעצמו, שיצטרך לדור בארץ ישראל.

הקושי בהסבר זה, הוא שגם לדבריו תולים את העיקר בטפל - את מצות ישיבת ארץ ישראל במצות "לא תסגיר עבד אל אדניו", והדבר אינו מסתבר.

#### 7. נכללה במצות "קדושים תהיו"

הגרז"ן גולדברג (בית אהרן וישראל, צה (תשס"א) עמ' לז-לט) הסביר שלרמב"ם מצות ישיבת ארץ ישראל נכללה במצות 'קדושים תהיו'.

הרמב"ן בתחילת פרשת קדושים (ויקרא יט, ב) הסביר שיש בתורה מצוות ואיסורים מפורטים ויש מצוות ואיסורים שנאמרו באופן כללי. הרב ז"ן גולדברג הסביר שההבדל ביניהם הוא שבמצוות מפורטות, כדוגמת איסור אכילת נבילה, אין הבדל בין אם אוכל הרבה או מעט (פחות מכזית) - שניהם אסורים מהתורה, אלא שהאוכל כזית לוקה והאוכל פחות מכזית (חצי שיעור) אינו לוקה. כמו כן אין הבדל בין אדם בריא לחלש - אם אין לפנינו מצב של פיקוח נפש - ואין הבדל בין תלמיד חכם לאיש פשוט, ואין הבדל בין הזמנים, שכל מה שאסור בעשרת ימי תשובה אסור כל השנה.

לעומת זאת, מצווה שנאמרה באופן כללי, כמו "קדושים תהיו", שעניינה שיקדש עצמו במותר לו, בזה אין כל האנשים שוים, ויש הבדל בין אם שותה מעט יין או אוכל מעט בשר, ובין אם ישתה הרבה וישתכר או יזלול הרבה בשר, שעל זה ציוותה תורה "קדושים תהיו" - קדש עצמך במותר לך", ואל תהיה נבל ברשות התורה. במצווה זו יש הבדל בין אדם בריא לאדם חלש, בין אדם גדול בתורה לבין אדם פשוט, שהיו חכמים שגזרו לאכול בטהרה, ויש הבדל בזמנים, כגון שבעשרת ימי תשובה יש להשתדל לאכול חולין בטהרה ולא לאכול פת פלטר.

לפי זה, מאחר שהתורה משבחת את ארץ ישראל והישיבה בה, ומצאנו שהבונה בית והנוטע כרם בארץ ישראל חוזר הוא מהמלחמה, ועוד שאמרו חז"ל (כתובות קי, ב)

שהדר בארץ ישראל הרי הוא כמי שיש לו אלוק - בודאי ישיבת ארץ ישראל היא בכלל מצות 'קדושים תהיו', והנמנע משיבה בארץ ישראל וגר בחו"ל, עובר על 'קדושים תהיו'. אולם, מאחר שמצווה זו אינה מפורטת, לכן אם יש רעב בארץ מותר לאדם לצאת ממנה, גם כשהמצב אינו מצב של פיקוח נפש.

לפי הסבר זה, למרות שמצות 'קדושים תהיו' לא נכללה בתרי"ג מצוות, שהרי נאמרה באופן כללי. מכל מקום היא מצווה מהתורה, וכך גם מצות ישיבת ארץ ישראל.

הקושי בהסבר זה הוא, שהרמב"ם בשורש ד' כתב כך:

הנה יבואו בתורה צוויין ואזהרות אינן בדבר רמוז אבל יכללו המצות כולם, כאילו יאמר עשה כל מה שצויתך לעשות, והזהר מכל מה שהזהרתך ממנו... ואין פנים למנות הציווי הזה מצווה בפני עצמה, שהוא לא יצוה לעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות עשה ולא יזהיר מעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות לא תעשה. וזה כאמרו (שמות כג, יג) "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו", וכאמרו (ויקרא יט, יט) "את חקותי תשמורו" ... "ושמרתם את משמרת" (ויקרא יח, ל) ורבים כאלה.

וכבר טעו בשרש הזה גם כן עד שמנו "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב) מצווה מכלל מצות עשה, ולא ידעו כי אמרו "קדושים תהיו", "והתקדשתם והייתם קדושים" (ויקרא כ, ז), הם ציוויין לקיים כל התורה, כאילו יאמר: היה קדוש בהיותך עושה כל מה שצויתך בו ונזהר מכל מה שהזהרתך ממנו... ואין הפרש בין אמרו "קדושים תהיו" או אילו אמר עשו מצות.

למדנו מדבריו:

א. הסיבה שלא מנה את 'קדושים תהיו' כמצווה היא, מכיוון שהיא "ציוויים לקיים כל התורה כולה... כאילו אמר עשו מצוותי", ולא מהטעם שהציווי אינו מפורט.

ב. לרמב"ם 'קדושים תהיו' אינה מצווה כלל.

ג. אם יש "מעשה מיוחד" בדבר, הרמב"ם מונה אותו כמצווה או כלאו.

לפי זה קשה: במצות ישיבת ארץ ישראל יש מעשה מיוחד - הישיבה בארץ, וב"קדושים תהיו" אין מעשה מיוחד. אם כן, איך אפשר לומר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא בכלל "קדושים תהיו"? מה עוד שלרמב"ם 'קדושים תהיו' אינה מצווה כלל<sup>63</sup>!

63. ראה בנספח את תשובתו של הגר"נ גולדברג.

**לסיכום:** בסעיף זה הבאנו את ההסברים שטענו שהרמב"ם כלל את מצות ישיבת ארץ ישראל במצווה אחרת המנוייה במנין המצוות. כפי שהוסבר לעיל, ההסברים שלפיהם הרמב"ם מנה אותה בברכת הארץ שבברכת המזון, או בלאו "שלא לשוב למצרים", או בלאו "לא תסגיר עבד אל אדניו", או ב"קדושים תהיו", הם מוקשים. לעומת זאת, ההסברים שלפיהם מנה אותה יחד עם מצות שבעת עממין או במצות מינוי מלך מסתברים יותר.

#### ד. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה אך לא נמנתה על פי השורשים

פעמים התורה מחייבת קיום מעשה או מאיך אוסרת מעשה, אך בכל זאת לא תימנה אותה הוראה כמצווה בתרי"ג מצוות. ואכן הרמב"ם בראש ספר המצוות הקדים ארבעה עשר "שורשים" - כללים ועקרונות, המבהירים מה היו הקריטריונים שעל פיהם הוא מנה מצוות עשה ומצוות לא תעשה, ואילו מצוות השמיט מן המניין. יש ממפרשי הרמב"ם, שניסו להסביר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אכן מצווה, אלא שהושמטה מן המניין על פי שורש מן השורשים האלה.

#### 1. מצווה כללית (שורש ד)

היו אחרונים שהסבירו<sup>64</sup> את השמטת מצות ישיבת ארץ ישראל ברמב"ם, על פי השורש הרביעי בספר המצוות: "שאינ ראוי למנות הציוויים הכוללים התורה כולה". לדעתם סובר הרמב"ם שישבת ארץ ישראל היא מצווה דאורייתא, אלא שאינו יכול למנותה כמצווה, לפי הכלל שקבע בשורש הרביעי שאינו מונה מצווה כללית.

מדוע להגדירה כמצווה כללית? הסברים שונים ניתנו לכך.

א. הגר"ח פלאג'י (ש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מח, עמ' קצג) הסביר<sup>65</sup>: "משום דהוי מצווה כוללת לכמה מצוות התלויות בה". הרב י"ז כהנא (ש"ת תולדות יעקב, ח"מ סימן ח, עמ' צד) הוסיף<sup>66</sup>: "היא כוללת הרבה מצוות ביחד... היא מצווה כזו, אשר על ידה נעשות מצוות הרבה". הרב יוסף צבי הלוי הסביר (תורת ארץ ישראל, ספר עשר תעשר, עמ' ד): "היא הסיבה לקיום כל התורה". לדבריהם, הצד הכללי מתבטא בכמות. מצוות

64. מקובל שתירוץ זה נאמר על ידי מרן הרא"ה קוק. ראה: הרב א' בוצק'ו, בתוך ספר הזיכרון יד שאול, ת"א תשי"ג, עמ' קכ; ש"ת צייץ אליעזר, ח"ז, סימן מח, פרק יב; הרב ש' גורן, תורת המועדים, ת"א תשכ"ד, עמ' 36-37; הרב י' פילבר, אילת השחר, ירושלים תשנ"א, עמ' מט. להלן נראה שקדמו לו בתירוץ זה הגר"ח פלאג'י, הרב יעקב זאב כהנא ועוד.

65. דבריו נאמרו כשהביא את דברי המבי"ט בהסבר הרמב"ם.

66. האדמו"ר מוהרש"ב (האדמו"ר החמישי מחב"ד, אגרות הקודש, ניו יורק תשמ"ז, ח"ד אגרת תתקנ, עמ' קפ) הקשה - לפי הסבר זה גם מצוות בניין בית הבחירה (בית המקדש) תהיה מצווה כוללת, מפני שהרבה מצוות תלויות בה, כגון הכלים ומעשה הקורבנות, ובכל זאת הרמב"ם מנאה כמצווה בפני עצמה!

רבות, בין מצוות התלויות בארץ, ובין מצוות שאינן תלויות בקרקע או בגידוליה כמו מצוות התלויות במקדש, בכהונה ובמלכות - קיומן הוא רק בארץ ישראל. לרמב"ם מצוות קידוש החודש ועיבור השנה (מ"ע קג), סמיכה ועוד, אף הן מתקיימות רק בארץ ישראל. לפיכך היא מצווה כללית, בהיותה היסוד והבסיס לקיום רוב המצוות.

ב. אור החיים על התורה (דברים ל, כ) הסביר: "ישיבת הארץ היא מצווה כוללת כל התורה, צא ולמד ממאמרם (כתובות קיא, א), שכל ההולך בה ד' אמות יש לו חלק לעולם הבא, שכולו חיים". הרב דוד כהן, "הנזיר" (התנוצצות אורו של משיח, סימן יא) הוסיף, שהרי כל היוצא לחו"ל כאילו עובד עבודה זרה (שם קי, ב). מדבריהם עולה הסבר אחר - כלליותה של המצווה מתבטאת במהותה, באיכותה הסגולית - שהמהלך בה ד' אמות בלבד יש לו חלק לעולם הבא והיוצא ממנה כעובד עבודה זרה.

ג. הרצ"ה קוק (לנתיבות ישראל, ח"א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 117) הסביר: "היא למעלה מערכן הרגיל (של המצוות), ולכן אינה נמנית במנין המפורט". הרב י"ד בלומבערג הסביר<sup>67</sup>, שמצווה זו שונה ממצוות אחרות, גם כאלה שנאמר בהן שהן "שקולות כנגד כל המצוות" (כגון: מילה, שבת, צדקה ותלמוד תורה), כיוון שהללו הן בכל זאת מצוות פרטיות העומדות בפני עצמן, ומצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה כללית, הכלולה מכל המצוות וכוללת כל ציווי התורה כולה. מבלעדיה אין לצייר שלימות התורה, כמאמרם "אין תורה כתורת ארץ ישראל" (ויקרא רבה יג, ה), ו"בגויים (בארצות הגוים) - אין תורה" (איכה ב, ט), ו"כיוון שגלו ישראל ממקומם אין לך ביטול תורה גדול מזה" (חגיגה ה, ב).

דוגמא לכך - כשם שאין מצווה "להיות יהודי", למרות שזה ההבדל בין האיש הישראלי לשאר בני האדם, או אין מצווה "לחיות", למרות שנאמר בתורה בלשון ציווי (דברים ל, יט) "ובחרת בחיים", מפני שעניינים אלה הם יסודות שעליהם נשען כל הבניין, והם הכללים והיסודות שמהם מתפרטים כל המצוות - כך הוא ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל, מחמת גודל ערכה. כל התורה כולה מלאה בקשר וביחס שבין ישראל לארץ ישראל, וכל המצוות כלולות בה (ספרי דברים יא, יח).

לדעתם, כלליותה של ישיבת ארץ ישראל מתבטאת בכך שהיא למעלה מערכן של המצוות, היא שורש ויסוד<sup>68</sup> בקיום כל התורה כולה, וכל תרי"ג המצוות תלויות בה.

67. קונטרס מצוות ישיבת ארץ ישראל, וילנא תרנ"ח, מענה יד עמ' נו-נו, מהדורת אור עציון, עמ' רל-רלד; רמז-רמז.

68. אחרוני זמננו (הרב ש"ג מרל, זכרון יעקב, ח"א, סימן ב ענף ד עמ' לט; הרב דוד כהן, ניצני ארץ, יא (תשנ"ה), עמ' 220) הביאו כהוכחה את דברי רבנו חיים ויטאל (שערי קדושה, הוצאת אשכול ירושלים, שער ב', עמ' ט), שאין למנות כמצווה דבר שהוא שורש ויסוד בקיום התורה. הוא הסביר מדוע לא נמנו המידות כמצוות עשה - "והנה עניין המדות הן מוטבעות באדם בנפש

ד. הסבר נוסף כתבו אחדים מאחרוני זמננו<sup>69</sup> על פי דברי הריב"ש (ש"ת, סימנים קא, פז). הריב"ש הסביר מדוע אין ללמוד מהיתר של אמירה לנוכרי בשבת לצורך מצות יישוב ארץ ישראל (גיטין ח, ב) למצוות אחרות, וכתב: "אבל יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה, אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים. ואין למדין ממנה לשאר מצוות". למדנו מדבריו שיש במצווה זו היבט ציבורי כללי - שאין להשאיר את ארץ ישראל ביד טמאים, וגם המעשה הפרטי הנעשה על ידי היחיד, יש לו השפעה והשלכה על הציבור והדורות הבאים, "מצווה ותועלת היא לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים".

בדברי החסדי דוד<sup>70</sup> מצאנו הגדרה אחרת - "מצוות יישוב ארץ ישראל חשובה **מצווה דרבים**, הלכך הקילו בשבילה טפי משאר ארצות" [או "חשיבא מצווה דרבים ועדיפא משאר מצוות"].

הקושי בהסבר זה (הרביעי) הוא, שכן הריב"ש עצמו לא הזכיר כלל את הרמב"ם. בנוסף, המושג "מצווה כללית" אמור להתייחס למצווה עצמה, ואילו לפי הסבר זה

השפלה הנקראת יסודית... והן כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית אשר בה תלוין תרי"ג מצוות התורה... לפיכך אין המדות מכלל התרי"ג מצוות, ואמנם הן הכנות עיקריות אל תרי"ג המצוות בקיומן או בביטולן... ולפיכך עניין המידות הרעות קשים מן העבירות עצמן מאוד מאוד... כי להיותם עיקרים ויסודות לא נמנו בכלל תרי"ג מצוות התלויות בנפש השכלית. ונמצא כי יותר צריך ליזהר ממדות רעות יותר מן קיום המצוות עשה ולא תעשה". לדעת הגר"מ פינשטיין (ש"ת אגרות משה, י"ד ח"ב, סימן קל) גוי חייב במידות - "הוא דבר האסור השווה בין לישראל בין לבני נח". מאידך, מידות לא נמנו לגבינו כמצווה בתוך ז' מצוות בני נח מאותה סיבה שלא נמנו בישראל כמצווה מתרי"ג מצוות. במקום נוסף (ש"ת או"ח, ח"ב, סימן כה) פסק שגוי מצווה מהתורה בעת צרה להתפלל, למרות שתפילה בעת צרה אינה נמנית בין ז' מצוות בני נח. הסיבה לדעתו היא, שדבר זה אין חיובו כמצווה פרטית, אלא מצד עיקרי האמונה קיימת חובה על גוי להאמין בקב"ה שיעזור לו בעת צרתו, שהרי ז' מצוות שנצטוו בהן קיומן הוא "מפני שצווה בהן הקב"ה בתורה" (רמב"ם הלכות מלכים פ"ח ה"א). המסקנה מדבריו - עניין (דבר) שהוא מעיקרי האמונה אינו נמנה כמצווה בתרי"ג מצוות.

לכאורה הסבר זה קשה בדעת הרמב"ם, כיוון שבמ"ע ח' מנה את המדות כמצוות עשה שנאמר: "והלכת בדרכיו" ובהלכות דעות (פ"א ה"ו) פסק שהיא מצווה - "כך למדו בפירוש מצווה זו מה הוא נקרא חנון...". הרב ש"ג מרל תירץ, שיש שתי דרגות במידות. אחד, מידות כלליות טובות, שעליהן נאמר במסכת אבות (פ"ד מ"א) "אם אין דרך ארץ אין תורה", ועליהן אמר רבנו חיים ויטאל שאינם נכללות בתרי"ג מצוות כיוון שהן עיקרים ויסודות למצוות. השני, החובה המוטלת על כל אדם לדקדק בפרטי המדות וליישרן בתכלית השלמות. דבר זה אינו אפשרי בלא תורה, כדברי התנא באבות (שם) "אם אין תורה אין דרך ארץ" ועל זה באה התורה וצוותה "והלכת בדרכיו", ועניין זה מנה הרמב"ם כמ"ע.

69. הרב ש"ג מרל, זכרון יעקב, ח"א, סימן א' סעיף ב' עמ' ב; הרב ש"צ שוויגר, ארץ הצבי, עמ' מא-מב; נב.

70. הרב דוד פארדו, בפירושו לתוספתא, כלים פ"א ה"ה עמ' ד. הוא התייחס לאותו חילוק שחילק הריב"ש ולא הזכיר אותו.

הכוונה היא שתחולתה של המצווה היא על הכלל, והרמב"ם כן מנה מצוות רבות כאלה, כמו מינוי מלך וכד', לכן הסבר זה צ"ע<sup>71</sup>.

הבאנו אם כן מספר הסברים מדוע יש לומר ששיבת ארץ ישראל היא מצווה כללית ולכן אין למנותה. אך ישנו קושי בדרך זו:

הרמב"ם בשורש הרביעי הביא דוגמאות למצווה כללית, כגון "עשה כל מה שצויתך", "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו", "את חקותי תשמרו" ועוד. מדבריו שם מבואר שכוונתו לאזהרות כלליות, או לציוויים החוזרים על מצוות שכבר הוזהרנו בהן, ולא למעשה העומד בפני עצמו, גם אם הוא כולל מצוות הרבה.

בשורש הרביעי הסביר הרמב"ם מדוע אין למנות מצווה כללית - "שהוא (הציווי הכללי) לא יצווה לעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות עשה, ולא יזהיר מעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות לא תעשה". מבואר מדבריו שמצווה כללית היא שאין בה מעשה מיוחד. הרמב"ם (שם) חזר על יסוד זה, כשהסביר מדוע לא מנה את הציווי "קדושים תהיו" כמצות עשה - "כי זה הציווי אינו ציווי עומד בעצמו, אבל הוא נמשך אחר מצווה שנצטוו בה". נמצאנו למדים, שמצווה כללית שיש בה "מעשה מיוחד" או "ציווי עומד בפני עצמו" כן תימנה כמצוות עשה. אם כן, מצות ישיבת ארץ ישראל, שיש בה מעשה מיוחד - לדור בארץ - אין לומר עליה בדעת הרמב"ם שהיא מצווה כללית.

הרב זלמן קורן<sup>72</sup> הביא סיוע לקושיה זו, מהרמב"ם בספר המצוות במצות תפילה (מ"ע ה):

היא שציוונו לעבדו... אמר "ועבדתם את ה' אלוקיכם" (שמות כג, כה)... ואמר "ולעבדו" (דברים יא, יג). ואף על פי שזה הציווי גם כן מהציוויים הכוללים כמו שבארנו בשורש ד', הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפילה. ולשון ספרי - "ולעבדו" זו תפילה.

מתוך דברים אלה ניתן ללמוד: א. ציווי כולל (שורש ז) כוונתו לציווי בתורה, שמשמעותו או כוונתו היא - כל התורה או כל המצוות; ב. אם "יש בו יחוד" כלומר, מעשה או עניין שחז"ל דרשו מציווי זה (כגון, בנידון דידן - תפילה), מונים אותו כמצווה.

[הבנה זו מצאתי גם אצל בנו של הרמב"ם, רבי אברהם (ש"ת רבי אברהם, סימן סג). הוא נשאל, כיצד מנה אביו את הציווי "והלכת בדרכיו" (דברים כה, ט) כמצות עשה (מ"ע ח) - "ולו גם היתה מצווה, הרי היא כוללת כל המצוות", כמו שכתב הרמב"ם

71. הרב גלעד ברלין, דברים בע"פ.

72. דברים בע"פ. שמעתי זאת ממנו כשלמדתי בישיבת ההסדר ניר קרית ארבע.

עצמו בשורש ד' תשובתו הראשונה היא, שמצווה אינה מה שמורה עליו פשט הכתוב, אלא "מה שמורה עליו הכתוב והקבלה (קבלת חז"ל) יחד", וכיון שחז"ל למדו מפסוק זה הלכות "מה הוא חנון אף אתה חנון וכו'", לכן אינה מצווה כיללת לפי קבלת רבותינו<sup>73</sup>. דבריו כאן זהים לדברי הרמב"ם במצות תפילה, שהסביר שאמנם פשט הכתוב "ולעבדו" מדבר על עבודת האדם את הקב"ה, וזה ציווי הכולל את כל התורה, אבל חז"ל דרשו "ולעבדו" - זו תפילה, לכן יש בו "יחוד" או "מעשה מיוחד", ולכן הוא נמנה כמצות עשה.]

לפיכך, גם אם נאמר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה כללית, הרי "יש בה יחוד" (מעשה מיוחד) - עצם המגורים בארץ ישראל - ולכן הרמב"ם היה אמור למנותה.

בטענה שהרמב"ם לא מנה את ישיבת ארץ ישראל על שום היותה מצווה כוללת, ישנו קושי נוסף. הרמב"ן בהשמטות לספר המצוות (מ"ע ח) מנה את הפסוק (דברים יח, ג) "תמים תהיה עם ה' אלוקיך" כמצות עשה - "שנצטוונו להיות לבנו תמים עמו יתברך". בדבריו (שם) הסביר מדוע השמיט הרמב"ם מצות עשה זו - "ואולי הרב (הרמב"ם) חשב שהיא צוואה כוללת המצוות כולן... ולכן לא הביאה בחשבוננו". הרמב"ן לא הסביר כך את הרמב"ם ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל. כנראה גם הוא הבין שכוונת הרמב"ם במושג "מצווה כללית" לציווי כללי, ולא לדבר שיש בו מעשה מיוחד וכדלעיל.

כנראה שכך הבין גם המגילת אסתר, שכן הרמב"ן בהשמטות לספר המצוות (ל"ת ב) מנה את זכירת מעמד הר סיני כמצווה - "שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו". המגילת אסתר הסביר "מה שלא מנאה הרב (הרמב"ם) הוא לפי שגם זאת היא מצווה כוללת כל התורה כולה, והוא שלא נשכח את הדברים אשר ראו עינינו, דהיינו עניין התורה כולה, ושנלך בדרכיה ונקיים מצוותיה". מבואר מכאן, שלדעתו "מצווה כוללת" משמעותה שהיא כוללת את כל המצוות, ולא מצווה פרטית שמצוות רבות תלויות בה.

#### קושיות אלו ניתנות לתירוץ:

א. מצות ישיבת ארץ ישראל תכליתה היא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ. לכן, מי שיושב בארץ ואינו מקיים את המצוות התלויות בה - בעצם אינו מקיים

73. התירוץ השני - "לו היה המקרא הזה 'והלכת בדרכיו' מצווה כוללת לא היה נאמר בסגנון זה, אלא היה אומר 'כי תשמור את מצוות ה' אלוקיך ללכת בדרכיו', כמו שאמר בפרשת 'ועתה ישראל מה ה' אלוקיך שואל מעמך' (דברים י, יב). ועוד... אחר שאמר 'כי תשמור את מצות ה' אלוקיך', אשר הוא כולל כל המצוות והוסיף עליו 'והלכת בדרכיו', יתבאר שהכוונה זולת המצוות המפורשות תחילה, כלומר מדות".



מצווה זו, ואין בישיבתו תועלת, ואדרבה - עונשו חמור. לפיכך, "המעשה המיוחד" הוא קיום המצוות התלויות בארץ, ואותן אכן מנה הרמב"ם במנין המצוות, אך ישיבת ארץ ישראל עצמה היא מצווה כוללת.<sup>74</sup>

אך קשה, שלמעשה אין לנו מקור ברמב"ם, שאכן הוא סובר שישבת ארץ ישראל היא רק בכדי לקיים את המצוות התלויות בה! מה עוד ששיטת הרמב"ם היא שמצוות התלויות בארץ בזמן הזה הן מדרבנן, אם כן להסבר זה, האם גם מצות הישיבה תהיה בזמן הזה מדרבנן?<sup>75</sup>

ב. היו שתירצו<sup>76</sup>, שאמנם בשורש ד' ובמצות תפילה (מ"ע ה) מוכח שכשבמצווה הכללית קיים "מעשה מיוחד" או "ציווי העומד בעצמו" מונה אותה הרמב"ם כמצווה. אך כל זה ב"מעשה מיוחד" פרטי כמו תפילה. אך אם ה"מעשה המיוחד" הוא כללי, למרות שיש בו "יחוד" אין הרמב"ם מונה אותו כמצווה. מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה כללית, כי היא שורש בקיום כל התורה כולה ועומדת בבסיסן של כל המצוות, שהרי כל תר"ג מצוות תלויים בה (ספרי דברים יא, יח), ויש בה "מעשה מיוחד" - הדירה בארץ, לכן אין הרמב"ם מונה אותה כמ"ע.

ההוכחה לכך היא ממצות זכירת מעמד הר סיני, שהרמב"ם לא מנאה כמצווה, והרמב"ן (ל"ת ב) מנאה. במעמד הר סיני קיים מעשה המיוחד - זכירת המעמד, אך כיוון שהוא מזכיר ומלמד על כל המצוות, לא מנאה הרמב"ם כמצווה. זאת על אף שלדעתו מעמד הר סיני הוא עניין מרכזי וחשוב, כמבואר באיגרת תימן<sup>77</sup>: "וזכרו מעמד הר סיני אשר צונו ה' לזכרו תמיד, והזהירנו משכחו, וצונו להודיע אותו לבנינו עד שיגדלו על ידיעתו... שהוא קוטב הדת והטענה המביאה לאמת".

סיוע לתירוץ זה מצאתי במשנה למלך. הסמ"ג (ל"ת סימן סד) מנה כלאו - "אזהרה שלא יתגאה אדם שנאמר (דברים ה, יא): "השמר לך פן תשכח את ה'". לעומתו הרמב"ם אינו מונה זאת כמצות לא תעשה אבל מזכירו כאיסור (הלכות דעות פ"ב הלכות ב-ג). בעל משנה למלך בספרו "דרך מצוותיך"<sup>78</sup> הסביר: "משום שהוא (האיסור) להתגאות,

74. הרב משה מלכה, ברקאי ג (תשמ"ו), עמ' 110-111.

75. היה אפשר לומר שכוונתו, לאותן מצוות התלויות בארץ שחיובן הוא מדאורייתא כגון: ערלה, כלאים, נטע רבעי והלאו של "לא תחנם" וכד' - אך ערלה נוהגת גם בחו"ל והיא הלכה למשה מסיני (מהתורה), וחיובה הוא בין בארץ בין בחו"ל (רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"י ה"י). אמנם כלאיים נוהגים בחו"ל רק מדברי סופרים (שם ה"ח) ונטע רבעי אינו נוהג בחו"ל (שם ה"ט"ו), ואיסור "לא תחנם" נוהג רק בארץ, אך האם רק בגלל מצוות אלה תהיה מצות ישיבת ארץ ישראל מדאורייתא?

76. הרב בנימין הרלינג זצ"ל הי"ד, דברים בע"פ.

77. מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' קכו.

78. הרב י' רוזאניס, ח"ב, דפוס קושטנידנא דף סד, ב, "והאזהרה העשירית". בדפוסי הרמב"ם הרגילים דף נב, א, עמ' 103.

לרמב"ם) מהציוויים הכוללים, וכבר השריש בשורש הרביעי שהציוויים הכוללים אין ראוי למנותם". בספר ברית משה על הסמ"ג<sup>79</sup> הוסיף, שמכיוון שהרמב"ם בהלכות דעות (שם) פסק כרבי יוחנן (סוטה ד, ב), שכל המתגאה כאילו כפר בעיקר, לכן הוא מהציוויים הכוללים.

ניתן היה להקשות<sup>80</sup>, שגם אם נאמר שאיסור הגאווה הוא מצווה כללית מפני שיש בכך חיסרון ופגם לכל המצוות שבתורה, הלוא קיימת הדרכה פרטית ו"מעשה מיוחד" הקשור לגאווה - אלא רואים אנו מהסבר המשנה למלך, שלדעתו מצווה כללית היא גם כשיש "מעשה מיוחד" אבל הוא כללי, והרמב"ם אינו מונה זאת כמצווה.

הקושי בהסבר זה הוא, שחילוק זה לא נמצא בדברי הרמב"ם בשורש ד', ומדבריו שם נראה שכוונתו היתה אחרת.

## 2. לאו בפירוש איתמר אלא מכללא (שורש ב)

הגר"י פרלמן ("הגדול ממינסק", סיני כרך ו' (ת"ש), עמ' רי-רכא) הסביר<sup>81</sup> שלדעת הרמב"ם מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה מהתורה, אלא "דלאו בפירוש איתמר אלא מכללא". כלומר, ראינו שזכרה של ארץ ישראל לא מש מפיו של הקב"ה משעה שנגלה לאברהם, ליצחק וליעקב, ואת יצחק מנע מלצאת ממנה, וזכרה בא כמעט בכל פרשיות התורה ומצוותיה, ובכל פעם לא זז מלפארה ומלחבבה ומלרומם ערכה בכל לשונות של חיבה. מכל אלה הדברים נראה ונגלה לנו בעליל, שחפץ ה' ורצונו, שאנחנו, עמו, נקבע לנו את הארץ הזו למקום ישיבתנו. אם כן, אף שלא ציונו במפורש, כיוון שאנו יודעים שזהו חפצו ורצונו, מוטלת עלינו החובה כבנים מקשיבים, להשתדל בכל יכולתנו לעשות חפצו. הואיל וכן, הרי זו מצווה ככל מצוות

79. הרב משה חיים, ברוקלין תשי"ט, ל"ת סד, עמ' סח-סט. בהסבר הרמב"ם ראה עוד: "מגדל עוז" (שם), והגהות חשק שלמה למסכת סוטה (ה, א).

80. הרב דוד כהן, ניצני ארץ יא (תשנ"ה), עמ' 222. הוא תירץ, שכאשר הצד הערכי גורם למעשה הפרטי, הוא נקרא מצווה כללית, כיוון שהוא הסיבה והגורם. כשנצטוונו על קיום מצוות התורה נאמר גם האיסור להתגאות, אחרת אי אפשר לצוות על שאר המצוות. לכן, למרות "המעשה המיוחד" אין צורך למנות את איסור גאווה כמצוות לא תעשה בפני עצמה. כך בעניין מצות ישיבת ארץ ישראל. כאשר נצטוונו על מצוות התורה כלולה בכך מצות ישיבת ארץ ישראל, שהרי אין מקום לצוות על מצוות התורה ללא מצות ישיבת ארץ ישראל, שהרי עיקר קיום המצוות הוא בארץ ישראל (ספרי דברים יא, יח). לפיכך הצד הערכי גרם למעשה המיוחד - לדור בארץ ישראל, ולכן היא נמנית כמצווה כללית.

81. הביאו גם הרב י' שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג, עמ' סח-סח. על פי אותו עיקרון הסביר הרב ז"נ גולדברג (בתוך: ארץ הצבי, הרב ש"צ שוויגר, עמ' טז), אלא שמוסקנתו שונה. להלן דבריו: "יש הרבה דברים בתורה שהעריכה התורה בגודל חשיבותם, ומכל מקום אינם מצווה כל שלא נאמרו בלשון ציווי... וכן ביישוב ארץ ישראל, אף שאינו מצווה שלא נאמר בלשון ציווי, מכל מקום עניין גדול הוא".

התורה, כיוון שאנו יודעים שזה חפץ ה', אלא שלדעת הרמב"ם בספר המצוות (שורש ב), כל מצווה שלא בא עליה ציווי מפורש על פי ה' בתורה<sup>82</sup>, אינה נכנסת למנין תרי"ג מצוות, ולכן לא מנאה.

[הסבר זה כתבו חלק מן האחרונים להשמטת הרמב"ם במצוות נוספות. כדוגמא, יש מהאחרונים שהקשו<sup>83</sup>: הרמב"ם מונה את המצווה לספר ביציאת מצרים בליל פסח, שנאמר (שמות יג, ח): "והגדת לבנך", ואינו מונה את המצווה לזכור את יציאת מצרים בכל יום, שנלמדת מהפסוק (דברים טז, ג) "למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך". אמנם ביד החזקה (הלכות קריאת שמע פ"א ה"ג) כתב: "ומצווה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, שנאמר: 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך'<sup>84</sup>. מדוע לא נמנתה מצווה זו? תירצו האחרונים<sup>85</sup>: "כיוון שלא נאמרה מצווה זו בלשון ציווי. דאם היה כתיב "זכור את יום צאתך" וגו' היתה נחשבת מצווה לעצמה, אבל כיוון דכתיב "למען תזכור" וגו' - אדלעיל קאי, ונתנית טעם הוא למה דכתיב לעיל מיניה מצות אכילת פסח ואכילת מצה, ונתן טעם שעל ידי זה תזכור את יום צאתך וגו'. וכן פירש רש"י בחומש (דברים טז, ג) - למען תזכור - על ידי אכילת הפסח והמצה - את יום צאתך, עכ"ל רש"י. ואף שממילא אנו למדים שזכירת יציאת מצרים כל ימי חיך היא מצווה... מכל מקום אינו נכנס בכלל מנין רמ"ח מצוות [עשה]."]

82. ובמיוחד שהפסוקים העוסקים במצות ישיבת ארץ ישראל לפי הרמב"ם הם "יעוד והבטחה" (לשון הרמב"ם בהשמטות לספר המצוות מ"ע ד).

83. ציון לנפש חיה (צל"ח), מסכת ברכות יב, ב ד"ה "מזכירין" בסופו, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ה, עמ' נב; אור שמח על הרמב"ם, הלכות קריאת שמע, פ"א ה"ג. העיר והאיר לי הערה זו הרב איתן שנדורפי.

84. אלא שסיים שם: "וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע". משמע שאין זכרון יציאת מצרים מצווה בפני עצמה, אלא מצווה כחלק מקריאת שמע.

85. הציטוט מתוך הצל"ח שם. וסיים - "וזה דומה למה שהשריש לנו הרמב"ם בשרשיו, שורש חמישי. ואם כי יש לדחות שאינו דומה ממש, מכל מקום העניין מצד עצמו נכון הוא". זו לשון האור שמח: פשטא דקרא מיירי 'בחודש האביב' 'ועשית פסח... [ו]לא תאכל עליו חמץ [ו]כו' כי בחפזון יצאת [ו]כו' למען תזכור את יום צאתך', וזהו - או כפירוש רש"י בחומש, דעל ידי אכילת מצה ופסח תזכור את יום צאתך, וכמו דצריך להזכיר מעשה עמלק ומקיים בפעם אחת 'לא תשכח' דקרא, או ד'למען תזכור' היינו על ידי מצות תפילין וימים טובים שבהם אנו זוכרים יציאת מצרים, ולכן לא כתיב בלשון ציווי... והנה באשר אנו רואין שהבורא יתברך הגיד בתורתו שלתכלית זה יצאו בחיפזון ומפני זה צווה בפסח ובשאר מצוות 'למען תזכור... כל ימי חיך', תקנו אבותינו לזכור בפה מלא יציאת מצרים בכל יום ולהודות לו על זה. וזהו השלמת רצון הבורא יתברך [ו]לכן מקרי דאורייתא".

### 3. "שאיין ראוי למנות טעם המצווה" (שורש ה)

הרמב"ם בשורש החמישי כתב: "שאיין ראוי למנות טעם המצווה מצווה בפני עצמה". אלא אם כן התורה פירטה זאת כמצווה עצמאית (כמו למשל, כתיבת ספר תורה שתכליתה תלמוד תורה, והציוויים בשניהם מפורשים הם), והביא מקורות מחז"ל לכלל זה.

מבואר עוד בדבריו שם, שכל דבר שהוא מטרה ותכלית למצוות, הוא בהכרח כללי יותר, ואינו מוגבל לפרט או לפרטים מסויימים, שניתן לזהות בדיוק מה מהווה קיום מצווה או ביטולה. אמנם הדוגמאות שהביא הרמב"ם כולן לאוין, אבל ניסוח השורש הוא בלשון כוללת: "שאיין ראוי למנות טעם המצווה מצווה בפני עצמה" - משמע שאין לחלק בין לאוין לעשין. נראה, שלכך הזכיר בדוגמאות שהביא רק לאוין, מפני שבהן חלק על קודמיו, אבל הכלל כשלעצמו כוחו יפה לכל המצוות.

בתורה נתבאר פעמים רבות שתכליתן של מצוות רבות היא ירושת הארץ. כך למשל נאמר (דברים ז, א): "ועתה ישראל, שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות, למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ". ונאמר (דברים יא, ח): "ושמרתם את כל המצווה אשר אנכי מצוך היום, למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ" ועוד. תכלית זו מחייבת, ומכאן מקור החיוב לכל ההלכות, התקנות והגזירות שתיקנו חכמים ליישוב הארץ. אלא שאין בקיום תקנות אלו בלבד כדי לפטור אותנו מכל המוטל עלינו לעשות כדי לקדם תכלית זו שהציבה לנו התורה - "למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ". כל מעשה המוביל להגשמת תכלית זו, יש בו משום קיום רצון הבורא יתברך. מסיבה זו ישיבת ויישוב ארץ ישראל הם ממש "כנגד כל המצוות", שהרי התורה חוזרת ומדגישה שתכלית קיום המצוות היא להגיע לירושת הארץ, אך מצווה ממניין המצוות אין בזה.<sup>86</sup>

### 4. הכשר מצווה (שורש י)

הרמב"ם סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה עצמית אלא הכשר ואמצעי כדי לקיים מצוות התלויות בארץ.<sup>87</sup> משום כך לא מנה אותה כמצות עשה, כיוון שבשורש העשירי כתב: "שאיין ראוי למנות ההקדמות, אשר הם לתכלית אחת מן התכליות".

86. הרב נ"א רבינוביץ, ספר היובל לגר"ד סולוביצ'יק, ירושלים תשד"ם, ח"א, עמ' תרב-תרה, ובשור"ת מלומדי מלחמה, מעלה אדומים תשנ"ד, עמ' 20-22. ראה עוד: הרב דוד כהן, ניצני ארץ יא (תשנ"ה), עמ' 221.

87. שור"ת בית הלוי, ח"ב סימן נ; שור"ת דברי יששכר, אהע"ז סימן קמט; חידושי הרד"ם (הרב דב מייזליש) לספר המצוות, השמטות מ"ע ד; הרב משה צוויג, שור"ת אהל משה, ירושלים תש"ך, סימן כג סעיף ז, ובשולי היריעה שם, עמ' נז; הרב מ' הרשקר, תושבע"פ כג (תשמ"א), עמ' קט-קיא ועוד.

התורה תנמימה (דברים יב, כט ס"ק יד) והרב ר' וולפוביץ (צפירת צדק, ירושלים תש"ל, עמ' קכה) הוסיפו, ששיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום כל המצוות - "מפני שהיא יסוד וגרם לקיום כל המצוות שבתורה". הקב"ה נתן את הארץ לישראל כדי שישמרו בה תורה ומצוות. דבר זה נאמר לאברהם אבינו (בראשית יז, ח) "ונתתי לך ולזרעך אחרך את כל ארץ כנען לאחזת עולם, והייתי להם לאלקים", ונאמר עוד (ויקרא כה, לח): "אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלקים". כך נאמר גם בתהלים (קה, מד-מה): "ויתן להם ארצות גוים ועמל לאמים יירשו - בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו". ארץ ישראל היא גם היסוד של המצוות התלויות בארץ. על כן מצות ישיבת ארץ ישראל אינה עומדת בפני עצמה, אלא היא בבחינת השער למצוות, ונכללת מצווה זו בסוג המצוות שהן בעצם מדרגות לתכלית מצווה אחרת. לכן לא מנה אותה הרמב"ם, כאמור, לפי השורש העשירי.

הקושי בהסבר זה הוא, שהרמב"ם אינו מזכיר כלל בדבריו שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום כל המצוות, או אותן התלויות בארץ, או כל מצווה אחרת!<sup>88</sup>

**לסיכום:** הגישה העקרונית המסתמכת על השורשים בספר המצוות היא מסתברת. מסתברים יותר ההסברים שלא בפירוש איתמר אלא מכללא (שורש ב), או שאין ראוי למנות טעם המצווה ותכליתה (שורש ה). ההסבר של מצווה כללית (שורש ז) אינו במשמעות דברי הרמב"ם בשורש זה. ההסבר שהיא הכשר מצווה לקיום המצוות התלויות בארץ (שורש י) קשה, בגלל שהרמב"ם אינו מזכירו כלל.

### ה. ישיבת ארץ ישראל היא מצווה קיומית

מקצת מהאחרונים חידשו שהרמב"ם סובר, שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה חיובית אלא מצווה קיומית. כלומר, זו מצווה שאין חייבים לקיימה, ולפיכך אין ביטולה נחשב עוון, אלא העולה לארץ ישראל מקיים מצווה ומקבל שכר על כך. המסקנה מהסבר זה היא, שאין חובה על בני חוץ לארץ לעלות ולגור בארץ ישראל, ובזמן ישיבתם שם אינם עוברים איסור. מאידך, העולה לארץ ישראל וגר בה - מקיים מצווה בישיבתה. לפי הבנה זו הרמב"ם לא מנה את המצווה הזו מכיוון שהוא מונה רק מצוות חיוביות.

בבאור שיטה זו עיין בפרק "מצות ישיבת א"י - מצווה קיומית או חיובית" סעיף ג.

88. ועוד ששיטת הרמב"ם היא שמצוות התלויות בארץ בזמן הזה הן דרבנן, אם כך להסבר זה גם מצות הישיבה בזמן הזה תהיה מדרבנן. ראה לעיל הערה 75.

## ו. ישיבת ארץ ישראל נלמדת מהאבות ולא ממשה רבנו

הרמב"ם בפירושו המשניות (חולין פ"ז מ"ו) מלמדנו כלל:

ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו, והוא אמרם "מסיני נאסר". והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום, אין אנו עושים זאת אלא מפני ציווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו... הלא תראה אמרם (מכות כג, ב): שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני.

למדנו מדבריו, שמצוות שנאמרו לאבות, כמו מילה וגיד הנשה, אינן מחייבות את ישראל מכוח ציווי האבות. מצוות לדורות אנו מקיימים מכוח ציווי ה' על ידי משה רבנו בהר סיני "תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה בסיני" - ולא מכוח האבות.

ישנה עוד מצווה שתוקפה הוא מכוח האבות ולא מכוחו של משה רבנו, והיא מצות ישיבת ארץ ישראל. בתורה הובטחה הארץ לאבות. לאברהם נאמר (בראשית יב, ז): "לזרעך אתן את הארץ הזאת"; בברית בין הבתרים נאמר (שם, טו, יח): "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת"; ליצחק נאמר (שם, כו, ג): "כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלו"; ליעקב נאמר (שם, כח, יג): "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך". במקומות רבים מזכירה התורה את ארץ ישראל בקשר עם האבות, כמו בפרשת וארא (שמות ו, ח): "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם יצחק וליעקב, ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'". גם בפרשה האחרונה בתורה, כאשר עלה משה רבנו אל הר נבו לראות את הארץ, מודגשת הזכות על הארץ מכוח ירושת האבות ולא מכוחו של משה רבנו, שנאמר (דברים לד, ז): "ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם יצחק ויעקב לאמר, לזרעך אתננה, הראיתך בעיניך ושמה לא תעבר". כך גם קבעו חז"ל (עבודה זרה נג, ב) "[ארץ ישראל] ירושה היא להם מאבותיהם", וכן דרשו (ב"ב קיט, ב) את הכתוב: "ונתתי אתה לכם מורשה אני ה' - ירושה היא לכם מאבותיכם".

המסקנה העולה - מצות ירושת ארץ ישראל ויישובה לדורות אינה מכוחו של משה רבנו, אלא מכוחם של האבות שזכו בארץ בברית בין הבתרים ובהבטחות נוספות. ממילא מבינים אנו מדוע לא מנה הרמב"ם את מצות ישיבת ארץ ישראל כמצווה. לפי הכלל שהבאנו לעיל מפירושו המשניות (חולין פ"ז מ"ו), מצווה המחייבת את ישראל היא רק מצווה שנצטוונו עליה על ידי משה רבנו בסיני, ואם כן מצות ישיבת ארץ ישראל, שחיובה הוא מכוח האבות לא נמנתה<sup>89</sup>.

89. הרב שלמה גורן, תורת המקרא, ספר בראשית, עמ' 7-12. הוסיף ודן בדבריו הרב אליהו שלזינגר, ש"ת שואלין ודורשין, ירושלים תשנ"ז, ח"ג סימן נה, עמ' שעז-שעה.

הסבר זה קשה<sup>90</sup>: 1. כל מה שנאמר לאבות הוא בגדר הבטחה ולא בגדר מצווה, ולכן קשה לומר ש"מצוות ישיבת ארץ ישראל חיובה הוא מכוח האבות", כי לאבות לא ניתנה מדין מצווה (מלבד יצחק אבינו שנצטווה "גור בארץ הזאת", אך זה נאמר לו כציווי מיוחד להמנע לצאת ממנה בזמן הרעב).

2. כוונת הרמב"ם היא שהציווי שנאמר רק לאבות אינו מחייב, כיוון שלא נכתב על ידי משה בתורה, ולא רק שאינו נמנה במניין המצוות<sup>91</sup>. ואם כן אם נאמר שלדעת הרמב"ם, רק מה שנאמר לאבות הוא המקור היחידי למעלה והחשיבות של ארץ ישראל - לא היה בזה די בכדי לחייב לדורות את ההלכות המעשיות, כדבריו בפירוש המשניות בחולין "שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום וכו' [אלא] מפני ציווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צווה בכך לנביאים שקדמוהו" - נמצא שלא רק כמצווה אין למנות דבר שנצטוו האבות, אלא שאין די בכך כלל כדי לחייב את הדורות הבאים - וזה ודאי לא ניתן להיאמר ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל<sup>92</sup>.

### ז. מצוות ישיבת ארץ ישראל היא מדרבנן

הרשב"ש (שו"ת, סימנים א-ב) הסביר, שהרמב"ם לא מנה את ישיבת ארץ ישראל כמצווה בספריו, מכיוון שהיא מצווה מדרבנן -

ואפילו מי שאינו מונה אותה מצווה דאורייתא... הויה להו מדרבנן... ואף לדברי הרמב"ם... נמנית היא [כ]מצווה מדרבנן.

כך הסבירו אחרונים נוספים<sup>93</sup>. והנפקא מינה העולה מהסבר זה -

כיוון דהיא דרבנן, כל ספק שיסתפק בה - לקולא, והנשבע שלא לדור בארץ ישראל - שבועה חלה עליו<sup>94</sup>.

90. הערת הרב בנימין הרלינג זצ"ל הי"ד.

91. הרמב"ם חזר על יסוד זה באגרותיו. ראה: אגרות הרמב"ם מהד' הרב י' שילת, ח"א עמ' תי-תיא.

92. הערת הרב בנימין הרלינג זצ"ל הי"ד.

93. הרב חיים בנבנשתי, שיירי כנסת הגדולה, י"ד, הלכות שבועה, סימן רלט, הגהת הטור ס"ק לג; הרב אברהם עמאר, שו"ת מענה אברהם סימן ד; הרב שלום שלולאל, שו"ת נוה שלום סימן ז, אלא שכתב על תירוץ זה "ודוחק"; הרב חיים פלאג'י, שו"ת נשמת כל חי, י"ד סימן מח; שדי חמד, ח"ו אות ט, במהדורת בית הסופר, עמ' 143; פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל, סימן א סעיף ג ס"ק יד; שו"ת בית יצחק, אהע"ז סימן ה, סעיף ד. הרב י"י ריינס (אור חדש על ציון, שער ד, פרק ת, עמ' כט) הסביר מדוע לרמב"ם היא מצווה דרבנן - כיוון ששיטת הרמב"ם היא שמצוות התלויות בארץ בזמן הזה הן מדרבנן, לכן גם מצוות הישיבה (גוף הישיבה בא"י) היא רק מדרבנן.

94. שיירי כנסת הגדולה, שם. ראה עוד: ארעא דרבנן, מערכת ישיבת ארץ ישראל אות י"ד, סימן רצז עמ' מא; פאת השולחן, סימן א סעיף ט. ראה עוד: הרב מרדכי עבאדי, מעיין גנים, ירושלים תשנ"א, ח"ב, אהע"ז אות י"ד סימן א, עמ' כח.

הסיבה שהכריחה אותם לומר בדעת הרמב"ם שזו מצווה מדרבנן, היא שאם לדעתו אינה מצווה כלל, מדוע פסק שכופין לעלות לארץ ישראל (כתובות קי, ב), ומדוע התירו בשבת לעבור על איסור דרבנן כדי לקנות בית או שדה בארץ ישראל (גיטין ה, ב)?

אך הסבר זה קשה הוא:

1. חז"ל בספרי (דברים יב, כח) ובתוספתא (עבודה זרה פ"ה ה"ב) אמרו "שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות שבתורה". לא מסתבר שמצווה דרבנן תהיה שקולה כנגד כל המצוות שבתורה!<sup>95</sup>

לקושיה זו לא מצאתי דחייה או סתירה.

2. לא מסתבר שלצורך מצווה מדרבנן תיקנו חז"ל שכופין לעלות לארץ ישראל, ושם אחד מבני הזוג מסרב יסתיים הדבר בגירושין!

על פי דברי פאת השולחן<sup>96</sup> ואחרונים נוספים<sup>97</sup> אפשר ליישב טענה זו. הם הסבירו שדין המשנה שכופין לעלות לארץ ישראל ולירושלים הוא תקנת חכמים. לדעת פאת השולחן, הטעם שמעלין מחז"ל לארץ ישראל ובארץ ישראל לירושלים, הוא כדי שיגדל ויתרבה הישוב היהודי בארץ ישראל ובירושלים. זו לשונו - "אמרו חכמים שכופין זה את זה, כדי שיעלו ויוגרום ישיבת ארץ ישראל... ולכן אמרו שכופין לאיש גם כן. לא משום מצוות התלויות ולא משום מצות ישיבת האישה בה".

3. במסכת גיטין (ה, ב) נאמר, שהתירו אמירה לנכרי בשבת כדי לקנות קרקע מגוי בארץ ישראל. הבית יצחק (שו"ת, אהע"ז סימן ה סעיף ד) הוכיח מגמרא זו שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מדאורייתא, שהרי אין סברה שמצווה דרבנן תדחה איסור דרבנן, אבל אם היא מצווה מדאורייתא - היא יכולה לדחות איסור מדרבנן.

הגר"ש גורן<sup>98</sup> דחה ראיה זו, שכן לדעת הרמב"ם גם אם מצות יישוב ארץ ישראל מדרבנן התירו אמירה לגוי בשבת, שהרי בהלכות שבת (פ"ו ה"א) כתב "שסוריא כארץ

95. פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל סימן א, בית ישראל ס"ק יד.

96. הלכות ארץ ישראל סימן ג, בית ישראל ס"ק כב.

97. הרב חיים גריינימן, חידושים ובאורים, כתובות סימן י, עמ' מא; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה, ספר א, שער א, עמ' כא. כך כתב הרב א' דאנציג (חכמת אדם, שער משפטי הארץ, פ"א סעיף יא) - "אסור לצאת מארץ ישראל... והטעם... מפני שיש שם ישראל מועטים בכדי שלא תישאר ריק מישראל". סברה זו כתב גם הרב ש"ב ורנר (משפטי שמואל, מהדורה תנינא, סימן טו עמ' קיג) "כופין את האשה לעלות, משום שעל ידי זה יתרבה האוכלוסין ויגדל הישוב".

98. המעלות לשלמה, ספר זיכרון (עורך י' אלפסי), ת"א תשנ"ו, עמ' 65. הרב ח"א שפירא ממונקאטש (שו"ת מנחת אלעזר, ח"ה סימן יב עמ' ז) תירץ - זו תקנת חכמים מיוחדת, לקיים את הישוב



ישראל לדבר זה". ומאיך סובר הרמב"ם שחייב תרומות ומעשרות בסוריא הוא מדברי סופרים בלבד, בגלל שפסק שכיבוש יחיד של סוריא לאו שמיה כיבוש מן התורה, "אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן בארץ ישראל לא הגיעו" (הלכות תרומות פ"א ה"ג-ד). יוצא אם כן שלדעתו, מצות יישוב ארץ ישראל בסוריא ודאי אינה אלא מדרבנן, ואף על פי כן חל עליה ההיתר של אמירה לגוי שבארץ ישראל. אם כן לרמב"ם גם אם נאמר שמצות יישוב ארץ ישראל באופן כללי היא מדרבנן - היא תדחה איסור דרבנן בשבת (דיון נוסף בשאלת סוריא ראה בפרק "יישוב ארץ ישראל בסוריא").

ומדוע באמת נאמר שמצווה דרבנן של ארץ ישראל דוחה איסור דרבנן בשבת? מספר תשובות נאמרו בדבר:

1. בספר חסדי דוד (בפירושו לתוספתא, כלים ב"ק פ"א ה"ה, עמ' ד-ה) הסביר ש"מצות יישוב ארץ ישראל חשובה מצווה דרבים [ועדיפא משאר מצוות], הלכך הקילו בשבילה טפי משאר מצוות". לפי זה, גם אם היא מצווה דרבנן תקנו שתדחה איסור דרבנן.<sup>99</sup>

2. יש מהאחרונים<sup>100</sup> שהסבירו את השיטה הזאת ברמב"ם על פי דברי הריב"ש (שר"ת, סימנים קא, שפז). הריב"ש דן האם גם העלייה לארץ ישראל דוחה איסור דרבנן או רק קניית שדה מן הגוי כמבואר בגיטין (ח, ב). תשובתו היא: "הקונה שדה מן הכותי היא מצווה גדולה מן העלייה לארץ ישראל, כי העלייה היא מצווה לשעתה ולעצמו בלבד... אבל יישוב ארץ ישראל (קניית קרקע מגוי) אינה מצווה לשעתה, אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדים ממנה לשאר מצוות, וכ"כ זה להרמב"ן ז"ל".

כלומר, כאשר יהודי קונה קרקע מגוי יש כאן מעין כיבוש יחיד, כיוון שהמושג כיבוש אינו רק במלחמה, אלא משמעותו שלטון ובעלות. בדרך הטבע, כדי להחזיר את הבעלות על ארץ ישראל לעם ישראל כשהיא בשלטון עמים אחרים נדרשים אנו למלחמה, אבל אפשר להגיע לבעלות על הקרקע בארץ ישראל גם על ידי קניין כסף. כשקונים שדה מגוי, הקרקע חוזרת בפועל לעם ישראל. לפיכך אם הקונה יגור בקרקע שקנה, הוא מקיים בעצמו מצות ישיבת ארץ ישראל, אך גם אם לא יגור בקרקע שקנה, בקנייתו גרם שהקרקע תעבור לעולם לחזקת ישראל, ולכן כתב הריב"ש שמצות יישוב ארץ ישראל "אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת

היהודי בירושלים, בארץ ישראל ובסוריא הקרובה לארץ ישראל, כדי שיוכלו להקריב קרבנות ולהטהור גם אחרי חורבן בית המקדש. דבריו דחוקים ואכמ"ל.

99. אמנם הוא טען שהסבר זה הוא רק לפי התנא הסובר שכיבוש יחיד שמיה כיבוש.

100. הרב חנוך הנדל פרידלאנד, דברי חנוך, לעמבערג תרמ"ד, א"ח סימן כו; הרב ש"ג מרל, זכרון יעקב, גייטסהעד תשנ"א, ח"א, סימן א' סעיף ב' עמ' ב; הרב ש"צ שוויגר, ארץ הצבי, בני ברק תשנ"ו, עמ' מא-מב; נב.

לעולם היא, ומצווה ותועלת לכל ישראל". מסיבה זו היא דוחה איסור דרבנן בשבת, ואין זה נוגע כלל לשאלה אם ישיבת ארץ ישראל מצווה מדאורייתא או מדרבנן. גם אם היא מצווה מדרבנן הסיבה שהיא "תועלת לכל ישראל" ולדורות, דיה שתדחה איסור דרבנן בשבת, ולכן פסק הרמב"ם גמרא זו בהלכות שבת (פ"ו הי"א).

לענ"ד אין מקום להסבר זה בשיטת הרמב"ם. הריב"ש סיים את דבריו: "וכן כתוב זה להרמב"ן ז"ל". ואכן חילוק זה מקורו ברמב"ן (חידושי הרמב"ן, שבת קל, ב ד"ה הא דתניא), "דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל שלא תחרב ארץ קדושה". מהסבר זה עולה שמצוות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה - "ארץ קדושה". הסבר כזה לא מצאנו ברמב"ם. זאת ועוד, לא מסתבר להשתמש בסברת הרמב"ן, החולק על הרמב"ם, ולהסביר באמצעותה את שיטת הרמב"ם!

בכל אופן, נראה שגם הרמב"ם סובר שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא "תועלת לכל ישראל", כמו שכתב במצוות קידוש החודש (מ"ע קנג) שהעדר יהודים בארץ ישראל הוא כליון האומה, וישוב יהודי בארץ הוא קיום התורה וקיום האומה הישראלית (ראה לעיל סעיף א'3). ומסיבה זו התירו איסור דרבנן (שבות) בשבת לצורך יישוב ארץ ישראל.

#### ח. ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה

המגילת אסתר<sup>101</sup> הבין בדעת הרמב"ם, שמצוות ישיבת ארץ ישראל נהגה בעבר ובטלה בזמן חורבן בית המקדש ויציאת עם ישראל לגלות, ותחזור לימות המשיח. זו לשונו:

מה שלא מנאה הרב (הרמב"ם), הוא לפי שמצוות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה יהושע ודוד, וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצווה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח, כי אדרבה נצטוינו לפי מה שאמרו בסוף כתובות (קיא, א), שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש את הארץ בחזקה, והוכיחוהו מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו', ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה.

101. השמטות לספר המצוות מצוות עשה ד'.

האחרונים דנו באריכות בדברי המגילת אסתר, ורבים מהם דחו את דבריו. להלן תורף דבריהם<sup>102</sup>:

1. הסברו מבוסס על דברי הרמב"ם בשורש השלישי "שאין ראוי לימנות מצוות שאינן נוהגות לדורות", ואף מצות ישיבת ארץ ישראל לדעתו אינה נוהגת לדורות, כפי שמוכח מהגמרא בכתובות.

הסבר זה קשה לאמרו בדברי הרמב"ם.

א. כל הדוגמאות שהביא הרמב"ם למצוות שאינן נוהגות לדורות הן מצוות שה"ציווי עליהם היה לשעה", כמו הברכות והקללות בהר גריזים והר עיבל, או הציווי "איש אל יותר ממנו עד בוקר" (שמות טז, יט) שנאמר במן ועוד. לא הובאה דוגמה הדומה לישיבת ארץ ישראל, שבכוח היא ניתנה על מנת לקיימה בכל הדורות, ורק בפועל לאחר שחטאו נשללה מהם.

ב. לפי הנחה זו לא היה צריך הרמב"ם למנות את כל המצוות השייכות לבניין בית המקדש כמו דיני קורבנות, טומאה וטהרה ועוד, שבפרטן הן שישים ושבע מצוות עשה ושבעים וחמש מצוות לא תעשה. לכן פשוט הדבר "שמצווה שנוהגת לימות המשיח חשיב נוהגת לדורות".

ג. בספר המצוות ביחס למצוות החרמת שבעת העממים (מ"ע קפז) כתב הרמב"ם:

ואולי יחשוב חושב כי זו מצווה שאינה נוהגת לדורות, אחר ששבעה עממין כבר אבדו. וזה אמנם יחשוב אותו מי שלא הבין עניין נוהג לדורות ואינו נוהג לדורות, וזה כי הציווי שנגמר בהגיע תכליתו מבלתי שיהיה זה תלוי בזמן ידוע, לא ייאמר בו אינו נוהג לדורות, אבל הוא נוהג בכל דור שימצא בו אפשרות הדבר ההוא...

לכן פשוט הדבר כי מצות ישיבת ארץ ישראל אמורה להיות מוגדרת לפי הרמב"ם כמצווה הנוהגת לדורות.

2. ברמב"ם מבואר כי מצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה. לכן פסק בהלכות אישות (פ"ג ה"ט) ובתשובותיו<sup>103</sup>, שבימינו כופה האיש את האשה לעלות לארץ ישראל וכן האשה כופה את בעלה. הרמב"ם אף מייעץ בסוף אגרת השמד (מהדורת הרב י' שילת, ח"א עמ' נז) "שילך לארץ ישראל לשכון שם ולא יעמוד בשום פנים

102. ראה בפרק "שיטת המגילת אסתר במצות ישיבת ארץ ישראל". ראה עוד: ר' יצחק ספיר, ספר ישועות עוזו (ספר זיכרון, עורך א' ורהפטיג), ירושלים תשנ"ו, עמ' 106-100.

103. מהדורת בלאו סימן שסה, מהדורת פריימן סימן קפ.

במקום השמד". מדבריו שם עולה שאין להישאר בחו"ל ולצפות למשיח שיגאלנו, כי העושה כן מרמה את עצמו ומחטיא את זולתו. אף הרמב"ם עצמו עלה לארץ, כפי שהתבאר באריכות בתחילת הפרק. דברים אלה הם ההפך הגמור לדברי המגילת אסתר, שטען שיש איסור לעלות לארץ מחמת השבועות.

### ט. סיכום

מהמקורות שהובאו לעיל עולה, שהרמב"ם סובר שישבת ארץ ישראל היא מצווה, אך אין בידינו לקבוע באופן חד משמעי האם לדעתו היא מצווה מדאורייתא או דרבנן.

ביחס לשאלה מדוע לא מנה הרמב"ם מצווה זו כמצות עשה, נאמרו הסברים שונים.

היו שהסבירו שלדעתו מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה חיובית מהתורה, אלא שמנה אותה ביחד עם מצווה אחרת. ונחלקו מהי המצווה האחרת. יש אומרים שהיא נכללה במצות החרמת שבעת העממין (נר מצווה, אבני נזר ועוד), או במצות מינוי מלך (הרב דב ליאור), הסברים המסתברים. ויש אומרים שהיא נכללה בברכת הארץ שבברכת המזון (הרב שאול ישראל), או במצות קידוש החודש (משמיע שלום), או בלאו ש"לא לשוב למצרים" (ספר מצוות השם ועוד), או בלאו "לא תסגיר עבד אל אדוניו" (הרב עזרא בצרי), או ב"קדושים תהיו" (הרב זלמן נחמיה גולדברג), הסברים פחות מסתברים.

היו שהסבירו שהרמב"ם על פי השורשים (הכללים) שהקדים לספר המצוות לא יכול היה למנות את מצות ישיבת ארץ ישראל כמצות עשה בספר המצוות וביד החזקה, אלא שנחלקו מהו השורש המדויק. היו שהסבירו על פי השורש הרביעי "שאין למנות מצווה כללית" (הרב חיים פלאג', אור החיים, הרב צבי יהודה הכהן קוק ועוד), הסבר שאינו במשמעות דברי הרמב"ם בשורש הרביעי. אפשרות אחרת היא - על פי השורש העשירי ש"אין ראוי למנות ההקדמות אשר הם לתכלית אחת מן התכליות", ומצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ (בית הלוי ועוד), הסבר שהרמב"ם אינו מזכירו כלל, והמסקנה ממנו שמצות ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה היא רק מדרבנן. הסבר נוסף הוא שהמצווה לא נמנתה על פי השורש השני מכיוון שאין עליה ציווי מפורש בתורה, והיא מצווה ש"לאו בפירוש איתמר אלא מכללא" (הגדול ממינסק). או על פי השורש החמישי "שאין ראוי למנות טעם המצווה [ותכליתה]" (הרב נ"א רבינוביץ), הסברים המסתברים יותר.

היו שהסבירו על פי הכלל שקבע הרמב"ם בפירוש המשניות (חולין פ"ז מ"ו), שמצווה שחיובה הוא מכוח האבות ולא ממשה רבנו אינה נמנית כמצות עשה. מצות ישיבת ארץ ישראל, כיוון שחיובה הוא מהאבות לכן לא מנה אותה כמצות עשה (הרב שלמה גורן). הסבר זה אינו מסתבר, כמו שנתבאר לעיל.

יש אומרים, שלדעתו של הרמב"ם ישיבת ארץ ישראל היא מצווה מהתורה, אבל אינה מצווה חיובית אלא קיומית (אגרות משה ועוד). הסבר זה, למרות הדיוקים שהאחרונים מצאו לו בלשון הרמב"ם, אינו מסתבר, כמו שהתבאר בפרק "מצות ישיבת ארץ ישראל - מצווה חיובית או קיומית" (סעיף ג).

היו גם שטענו שלדעת הרמב"ם ישיבת ארץ ישראל היא מצווה מדרבנן (רשב"ש ועוד).

הסבר שונה מכל הנאמר לעיל הוא הסברו של המגילת אסתר. לדעתו, שיטת הרמב"ם היא שלאחר החורבן אין מצווה בישיבת ארץ ישראל, ויתכן שיש אף איסור לעלות ולהתיישב בארץ. פרשנות זו נדחית מדברי הרמב"ם במקומות שונים בכתביו.

מכל מקום, אף שאין בידינו להכריע בין התירוצים השונים, הרמב"ם ודאי ראה ביישוב ארץ ישראל מצווה גדולה שחיובה בכל הזמנים.

### י. נספח - תשובת הגר"ז"נ גולדברג: נכללה ב"והלכת בדרכיו"

בס"ד י"ז חשון תשס"ד

לכבוד הרב יעקב זיסברג שליט"א

מה שכתב כבוד תורתו שהרמב"ם אינו סובר כהרמב"ן, קשה לומר כן. א. שהרב המגיד (סוף הלכות שכנים פ"ד ה"ה) כתב כדברי הרמב"ן, עי"ש, ואם הרמב"ם אינו סובר כן, איך הביאו הרב המגיד על הרמב"ם? ב. וגם קשה לומר שלהרמב"ם דין שצריך לעשות לפנים משורת הדין אינו מן התורה.

ג. וגם קשה קושיית הרמב"ן שיתכן לאדם להיות נבל ברשות התורה לולא המצווה של קדושים תהיו.

אכן יתכן שהרמב"ם למד הדברים ממצווה "והלכת בדרכיו", וכמו שמפורש ברמב"ם (הלכות דעות פ"א ה"ד-ה), עי"ש. ויתכן שכל מה שמצינו שכתבה תורה לגנאי כמו להשתכר כנוח ולוט, אף שאינו כתוב בלשון אזהרה מכל מקום נאסר, שאינו מקיים "והלכת בדרכיו", שהרי התורה מגנה דבר זה ובוודאי אינו "דרכיו". ומטעם זה יש לומר שגם דברים שהתורה משבחת אותם כיישוב ארץ ישראל, שכתבה תורה מעלתה, וכן כמה מצוות שטעמם הוא יישוב ארץ ישראל, כמו שכתבנו שחוזר מהמלחמה מי שבנה בית בארץ ישראל, ועבד יוצא לחירות כשברח לארץ ישראל, [ואם כן] מי שמקיים יישוב ארץ ישראל - מקיים "והלכת בדרכיו".

והנה אף שבגמרא אמרו "מה הוא רחום אף אתה רחום", מכל מקום נראה מהרמב"ם, שגם מה שלא מצינו בדרכו של הקב"ה נכלל ב"והלכת בדרכיו", שהרי כתב כמה הנהגות, כמו וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להם,

וכן שלא יכעוס, אלא דבר גדול שראוי לכעוס, ולא יהיה הולל ושוחק ולא עצב ואונן, אלא שמח כל ימיו בגנחת בסבר פנים יפות. ולמד זאת ממה שנקרא הקב"ה קדוש, אף אתה תהיה קדוש. ואף שבגמרא שבת קלג כתוב רק "מה הוא רחום", ובסוף פרק קמא דסוטה כתוב רק "מה הוא מלביש ערומים", ולא הוזכר מה שכתב הרמב"ם "מה הוא נקרא קדוש", ושאר מידות טובות כמו שלא יהיה קמצן וכדומה - זה מוכיח שכל מה שמצאנו שהכתוב משבח או שמגנה ההיפוך, זה דרכו של הקב"ה.

ועיין ברמב"ם פכ"א מהלכות שבת: "נאמר בתורה 'תשבות' - אפילו מדברים שאינם מלאכה חייב לשבות מהן". ובמגיד משנה שם: "כוונת רבינו שהתורה אסרה פרטי המלאכות על פי הדרך שנתבאר ענייניהן ושיעוריהן, ועדיין היה אדם יכול להיות עמל בדברים שאינם מלאכות כל היום לכן אמרה תורה 'תשבות'. וכן כתב הרמב"ן בפירוש התורה שלו. והנה דברי הרמב"ן הן על פי מה שפירש "קדושים תהיו", ושם כתב שגם בשבת יש מלאכות שאינן מפורטות (עיין ריש פרשת קדושים). ומזה ייסד הרמב"ן שהפותח חנותו כל השבת עובר איסור תורה גם בלא כתב ולא הוציא לרשות הרבים. הרי נתבאר שהרמב"ם סובר כמו הרמב"ן ביסוד הדברים וכמו שכתבנו.

ובהאי עניינא קשה לי, לפי הרמב"ן, למה אמרו שיום טוב עשה ולא תעשה, ולכן אסור למול מילה שלא בזמנה ביום טוב, שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה, וכן אסור להוריד שופר מאילן ביום טוב, והרי לסברת הרמב"ן העשה רק בטורח, אבל בעושה דבר פעם אחת ולא כל היום אינו בכלל העשה, ואם כן גם במל או הוריד השופר, לא עובר בעשה! ואולי כשעושה מלאכה מפורטת ישנו גם עשה אפילו פעם אחת.

ז.ג. גולדברג

ברצוני להעיר, שנראה כי מה שהכריח את הגר"ז<sup>1</sup> גולדברג לומר שהיא מצווה, הוא מכיוון שעניין מעלת יישוב ארץ ישראל וישיבתה מבואר בתורה באריכות, במיוחד בספר בראשית ובספר דברים, אלא שלא נאמרו הדברים בלשון מצווה, ולכן חידש שעניין היות הדבר מצווה נלמד מ"והלכת בדרכיו".

### האם בארץ ישראל אפשר לפסוק בניגוד לדעת הרמב"ם?

הרב חיים סתהון (ארץ חיים, ירושלים תשמ"ב, קונטרס הכללים כלל ב' בסופו, עמ' 10) כתב: "וכתב מוריני הרב המבי"ט (שו"ת, ח"ב סוף סימן קב) דמה שאנו נוהגים לפסוק בהרמב"ם נגד שאר פוסקים, היינו כשחולקים בפירושו. אבל היכא דלשונו סתום, ופוסקים אחרים מפרשים או מחלקים איזה חילוק, נלמד הסתום בלשונו מן המפורש בשאר פוסקים".

החזון איש (שביעית סימן כג אות ה) כתב: "במה שכתבתי להקל בדרבנן לסמוך על פוסקים החולקים על הרמב"ם, צריכים אנו לפרש שאין חילוק בזה בין ארץ ישראל לשאר ארצות. ואין לטעון ממה שכתב הבית יוסף בתשובת מהרי"ט (סימן מב), וממה שכתב מהר"ש סירילאו, שהרמב"ם הוא רבם של בני ארץ ישראל - שאין הדבר כן עכשיו. היו אמנם ימים שהיו נוהגים על פי ספרי הרמב"ם, אבל מפני הבלבול, שעיריות חרבו וחזרו ונתיישבו, נתבטל הדבר, שהחדשים היו נגדרים אחרי פוסקים אחרים... אפילו בהלכות התלויות בארץ", "וכמ"ש מרן בכסף משנה פ"ז מהלכות שביעית ה"ג בשם הרי"ק, שאנו סומכים להקל כדעת תוספות ושאר פוסקים, דביעור בשביעית היינו הפקר, ודלא כדעת הרמב"ם והראב"ד דטעון שריפה". "ובזמן מרן הבית יוסף היו נוהגים לקבוע ההוראה על פי קיבוץ דעות כל החכמים. וכמו שנהג מרן הבית יוסף ורמ"א ושאר החכמים, ומעולם לא עשה הבית יוסף שולחן ערוך מיוחד לארץ ישראל על פי דעת הרמב"ם..."

### עיוכים שהיו בקניית אדמת העיר בני ברק

מייסדה וראשה הראשון של בני ברק, רבי יצחק גרשטנקורן, מספר (זכרונותי על בני ברק, ארץ ישראל תש"ב, ח"א עמ' עז) על דין תורה שהיה לו בפני מרן הראי"ה קוק באביב תרפ"ב. חברו למשלחת מטעם "חברת בית ונחלה" שהוקמה בפולין, כדי לרכוש שטח אדמה בארץ ישראל, תבע אותו על שקנה את אדמת בני ברק. וכך כתב: במוצאי יום טוב של פסח הלכנו שנינו לעמוד לדין תורה לפני הרב קוק זצ"ל. חברי הופיע כתובע, וטענתו היתה: הואיל ואינו רואה כאן כל מקום לפרנסה, לעת עתה, בשביל חברינו, בני המעמד הבינוני, ששלחונו לתור לפניהם מקום מנוחה ונחלה בארץ, על כן רואה הוא מחובתו להיות שליח נאמן לשולחיו, ולא להניח לי לגמור את הקניה כאן, עד שנחזור שנינו לוורשה, ונמסור לחברינו דו"ח על המצב לאמיתו.

בעיקר עמד על דעתו, שמכיר הוא את מצבם של חברינו, שמחוסרי אמצעים הם, ואין ידם משגת להכניס כסף כה מרובים, כדי תשלום דמי הקרקע. תוך כדי טענתו התלהב וצעק עלי, שאיני אלא גנב וכיוצא בזה. כשהפסיק אותו הרב באמצע, ושאלהו פשוטות, האם יש איתו הוכחות על הגניבה שבידי, ענה, שלדעתו קשה גניבת דעת מגניבת ממון, ואין לך גונב דעת הבריות יותר ממני, במעשה הקניה שאני עומד לעשות, ואף בדיבור פה כשלעצמו, באמרי "טובה הארץ מאד מאד".

לעומתו טענתי: הואיל ואני בלבד הריני שליחה הרשמי של החברה, בתוקף הבחירה שבחרו בי החברים, והוא אינו אלא יועץ-נספח לפי הצעת עצמו - אינו רשאי לעכב בידי שום מעשה. ולא עוד אלא אפילו משלוח הכסף לכאן, על שמות שנינו, לא לפי החלטת הוועד נעשה, אלא על דעת עצמי, מתוך נימוס גרידא. ולפיכך אין כוחו יפה להפריע לי במילוי שליחותי, ואני דורש שישלך עצמו מהמינו, ויעמיד את הכסף לרשות הקניה כדין.

הרב קוק דן בעניין בשיקול דעת מרובה, ולכסוף הוציא פסק דין זה:  
 (א) הברל רב יש בין יחיד לציבור. יחיד שבא לשאול בעצה, אם לעלות לארץ ולהשתקע בה אם לאו, הרשות נתונה לחוות דעה וליתן עצה כפי הבנת הלב, אבל ציבור שאני. מי שמדיח ציבור מדעתו ורצונו, ומניא אותו מלעלות לארץ, אינו אלא בבחינת מרגל גמור, "מוציא דיבת הארץ רעה".

(ב) מה שנוגע לחששותיו של חברי, שאין יד החברים משגת לשלם דמי הקרקע - מקובלנו, ש"אין ציבור עני", ומי זה יאמר, שיש לערוך את החשבון בשביל אתם החברים בלבד, שנרשמו לחברה עוד עכשיו? אם לא תהיה היכולת ביד מי שהוא מאלה, לזכות בחלקם מחוסר אמצעים, יבואו יהודים אחרים בעלי יכולת, ויקנו חלק ונחלה לעצמם, ויספקו כספים כדי תשלום דמי הקרקע.

(ג) מתוך מה שנתברר שהשליח לקניה אינו אלא אני בלבד, אסור לו לעכב עוד הוצאת הממון המופקר, אלא חייב להעמידו כולו לשם ביצוע הקניה לפי ראות עיני.

הרב מ"צ נדיה (מועדי הראייה, תל אביב תשמ"א, עמ' תו) הוסיף: לפסק דינו העקרונות, הוסיף הרב קוק אחר כך גם מכתב קריאה, לחזק את ידי "סגל חבורת הקודש מעיד תהילה וארשה, ובראשם איש רב פעלים הרב החסיד ר' יצחק גרשטנקורן נ"י... לפעול ולעבוד לקניית תבלי אדמה גדולים בארצנו הקדושה, וליישב עליהם המון רב של ידאי ה' שומרי אמונים".



כעבור שנתיים בשנת תרפ"ד, הוסיף הרב לעודד את היישוב בבני ברק וקרא:  
"לשכלל את היישוב החדש בבני ברק לתהילה ולתפארת, על פי התורה והמצווה,  
בסדרי יישוב איתנים, וכל הנהגות קהילות קודש בישראל".  
פסק דינו של הרב קוק, שיחות העידוד ואיגרותיו, הם אבני פינה ביסודה של  
העיר בני ברק.

רבי יצחק גרשטנקורן כותב בספרו (זכרונותי על בני ברק, ירושלים תשי"ח, ח"ב, עמ' צד):  
"הגאון הג"ל (הרא"ה קוק) היה למאור עיני ולמורה דרכי באמונה שלימה  
בהתקשרותנו לבני ברק בכל זמן ועידן. בימים הכי קשים והנוראים, כשנסעתי  
לירושלים לשפוך את רוחי ונפשי לפני כותל המערבי, לא החסרתי אף פעם מלבקר  
בהיכל קדשו. ההתחזקות והעידוד שקיבלתי ממנו היו לי למרפא נפש".